

TØNDERSKE KNIPLINGER

DET DANSKE KUNSTINDUSTRIMUSEUMS
UDSTILLING 1908

UDGIVET AF MUSEET MED EN INDLEDNING AF
EMIL HANNOVER

LEHMANN & STAGES FORLAG KØBENHAVN 1911

TØNDERSKE KNIPLINGER

Trykt i 600 Eksemplarer

TØNDERSKE KNIPLINGER

DET DANSKE KUNSTINDUSTRI-
MUSEUMS UDS STILLING 1908

UDGIVET AF MUSEET MED EN INDLEDNING AF
EMIL HANNOVER

LEHMANN & STAGES FORLAG KØBENHAVN 1911

F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONS-ATELIER
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

I mere end almindelig Grad havde den Udstilling, som Kunstindustrimuseet i 1908 havde foranstaltet til Belysning af den Slesvigske, almindelig kaldet den *Tønderske* Kniplingsindustri Historie, Krav paa alle dannede Danskes Opmærksomhed. Talen var om en gammel national Industri, der i sin Levetid var andet og mere end blot en Kilde til Erhverv. Talen var om en gammel Kunstindustri, som burde have en Plads i alle danske Hjerter — om ikke ved Siden af, saa næst efter det gamle københavnske Porcellæn. Er vi med Rette stolte over dette Porcellæn, der i sine bedste Frembringelser ikke staar tilbage for de bedste udenlandske Arbejder af samme Art fra samme Tid, bør vi i det mindste være opmærksomme for de Tønderske Kniplinger og yde dem fortjent Agt og Ære. De naar ganske vist kun undtagelsesvis deres fremmede Forbilleder i Finhed; men de naar dem dog stundom. Og gennemgaaende er de bedste blandt dem ikke mere forskellige fra hine, end at de mangen Gang ude i Europa optræder under deres Navne. Allerede da Pontoppidan († 1764) forberedte sin »Danske Atlas«' Tomus VII, skrev han, at »uden Tvivl meget Tøndersk Arbejde udenlands bliver solgt for Brabandsk Gods«, og Nutidsrejsende kan let konstatere, at Forholdet fremdeles er det samme. Selv under saadanne Kælenavne som *vraies Malines* eller *vraies Valenciennes* falbydes i vore Dage gamle Tønderske Kniplinger hos Kniplingshandlerne i Rue de Provence eller Rue des Saints-Pères i Paris.

Nuvel: for denne triste og ægte danske Skæbne, der sikkert oftere, end man aner det, bliver dem til Del, har de Tønderske Kniplinger selv en Del af Skylden. I hvert Fald de ældste og bedste af dem har nemlig den Fællesfejl, at de har intet stærkt Særpræg. De er Efterligninger, de tidligste af italiensk-flamske Kniplinger, de senere af engelske, belgiske og franske. Først i det nittende Aarhundred, tæt op mod deres Forfaldstid eller rettere midt under denne, fik de tildels i Kraft af deres tiltagende Fattigdom i Udførelse og Udseende, deres grovere Traad og dennes Anvendelse paa enkle, aabne Mønstre et Slags Præg af deres lille fattige Hjemland. Paa samme Tid hændte det, at ogsaa Mønstrene blev mangfoldigere, end de nogensinde før havde været, og lettere kendelige fra andre. Ude i Verden havde omkring Aar 1800 Kniplekunsten udtømt sin Opfindsomhed. Den havde i sine store nordiske Centre, Brüssel, Antwerpen, Binche, Malines, Valenciennes etc. fæstnet sig i de Former, som var bestemte af den paa hvert enkelt Sted raadende særlige Teknik. I Slesvig var der Traditioner for mere end en enkelt Teknik, og under de uordnede Forhold i Faget

INDLEDNING

indgik her de mangeartede Forbilleder allehaande frie Forbindelser. Mellem 1800 og 1850 ynglede her Motiverne som aldrig før. Opfindsomheden steg, medens Tekniken gik ned, ja gik under. Selv i de senere, teknisk sete mangelfulde, sønderjydske Kniplinger maa man mangan Gang beundre Mønstrrets Sindrigheid og Skønhed.

Til Belysning af denne den sidste Periode i den Tønderske Kniplingsindustri har vi paa lidt nær alle de Kilder, vi kan ønske. Vi har for det første Kniplingerne selv i store Mængder. Vi har desuden Kniplebreve og Knipleskrin. Vi har fremdeles Kræmmernes Prøvebøger, som med deres mange hundred Afklip af Kniplingerne er vor aller bedste Kilde til Kundskab om disses Karakter. Og endelig har vi fra Aarene 1800–1850 og endnu længere op i Tiden en Række Forfattere, der snart i blot beskrivende, snart i social-økonomisk-statistisk Øjemed har berejst Sønderjylland eller indhentet Oplysninger derfra, og hvoraf ikke faa ret indgaaende har gjort Rede for Kniplingsindustrien i det Øjeblik, da de skrev. Vi kan saaledes følge Nedgangen i Industrien nogenlunde nøje; vi har Bøgerne til at paavise dens Aarsager, Produkterne til at bevise Virkningerne.

Anderledes og ret uheldigt er vi derimod stillede, naar det gælder om at skildre, hvorledes det gik til, at denne Industri kom ind i vort Land og fik en saadan Trivsel her, at den økonomisk blev af stor Betydning for sin Tid og kunsthistorisk af Interesse for stedse. Der hviler et tæt Mørke over den Tønderske Kniplingsindustris Oprindelse. Det sandsynligste er vel, at den skyldes Brabantske Kniplepigens Indvandring. Men i lang Tid hævdede den Tradition sig, at en Mand ved Navn Steenbeck fra Dortmund i Westphalen omkring Aar 1646 (et enkelt Sted siges der 1666¹⁾) skulde have indført Industrien i Tønder²⁾. Han sagdes at have medbragt nogle gamle Mænd, der var kyndige i Knipling og lærte Kunsten fra sig, og hans Hustru, Gehske, skulde efter Mandens Død have fortsat Forretningen og erhvervet sig en stor Formue derved. Mod denne Tradition talte dog tidlig den Kendsgærning, at Pigen Kirstine Svendsdatter fra Østerby i Daler Sogn, der ved Gallehuus i Nærheden af Møgeltønder fandt det første af Guldhornene, var en »Klöpplerin«, en *Kniplepige*, og da dette Fund fandt

¹⁾ *J.-P. Catteau: Tableau des États Danois, Tome II. Paris, an X (1802).*

²⁾ Traditionen er vistnok litterært sat i Cirkulation fra først af gennem *J. F. Camerer's Vermischte historisch-politische Nachrichten in Briefen von einigen Gegenden der Herzogthümer Schleswig und Hollstein, I-II, Flensburg u. Leipzig, 1758-62*, hvilket Skrift indeholder: *Martin Richard Flor, Sammlungen Nachrichten von Tundern, zusammengetragen 1758.*

INDLEDNING

Sted 1639, var det dermed givet, at Knipleindustrien var kendt og øvet i hvert Fald syv Aar tidligere end berettet af Traditionen om Steenbeck. Nu kunde jo dennes Navn i og for sig være det rette, og blot Aarstallet, der nævnes i dets Forbindelse være fejlagtigt. Men det er fra tysk Side blevet paavist, at der i Byen Dortmund, fra hvilken Steenbeck skal være kommen, overhovedet ingen Kniplingsindustri fandtes¹⁾, og dermed har Traditionen unægtelig faaet et temmelig afgørende Stød.

Den burde iøvrig forlængst have været behandlet som blot et Sagn; thi det har forlængst været bekendt, skønt jævnlig glemt, at den Tønderske Kniplingsindustri Historie kan føres endnu længere tilbage end til Aaret 1639, da det første Guldhorn blev fundet. Allerede gamle Konferensraad Thomsen har i sin Tid meddelt Mrs. Palliser, Forfatterinden til alle Kniplingselskeres Katekismus²⁾, at det af Christian IV.s Dagbøger fremgaar, at Kongen under sine Ophold i Slesvig har indkøbt Kniplinger dér. Mærkelig nok er denne Kendsgæring undgaaet en dansk Forfatter, Arkivsekretær *Fr. Jürgensen West*, der ellers med stor Flid har leveret en i historisk Henseende højst fortjenstfuld, her gentagende benyttet Afhandling, hvori er fremdraget en Mængde hidtil ukendte Arkivalier til Belysning af den Tønderske Kniplingsindustri Blomstringstid³⁾. Senere har Fru *Sara Rasmussen* i sin Artikel om de Tønderske Kniplinger⁴⁾ genfremdraget de Underretninger, som Mrs. Palliser havde fra Thomsen. I Realiteten var disse Underretninger rigtige; enkelte Misforstaaelser havde dog indsneget sig. Ganske vist er der saavel i Christian IV.s Dagbøger som i hans Breve berettet adskillige Steder om Kongens Indkøb af Kniplinger; men kun paa ganske enkelte Steder er disse Indkøb omtalte i saadan Sammenhæng, at det med Sandsynlighed kan siges, at de indkøbte Kniplinger har været indenlandske. Af det oftere citerede Brev fra København af $\frac{5}{12}$ 1620, i hvilket Kongen skriver til Kammerjunkeren C. T. Sehested om noget Kammerdug og Knipling, af hvilken han skal lade forfærdige »4 Kraver med bred Knipling og 4 uden Knipling paa den Manér og Størrelse som Hertug Ulriks spanske Krave«, — af dette Brev fremgaar det f. Eks. ingenlunde, at Talen er om danske Kniplinger. Derimod fremgaar dette ret umiskendeligt af et Par Optegnelser i Kongens Dagbøger. Naar han f. Eks. $\frac{3}{9}$ 1619

¹⁾ *Tina Frauberger*, Handbuch der Spitzenkunde. Leipzig 1894.

²⁾ *Mrs. Bury Palliser*, A history of lace. Third edition, Lond. 1875. Ny Udgave, London 1902.

³⁾ *Fr. Jürgensen West*, Den tønderske Kniplingsindustri Blomstringstid. Sønderjydske Aarbøger, 1901, p. 104 ff.

⁴⁾ *Sara Rasmussen*, Tønderske Kniplinger. Tidsskr. f. Industri, VIII (1907), p. 28 ff.

INDLEDNING

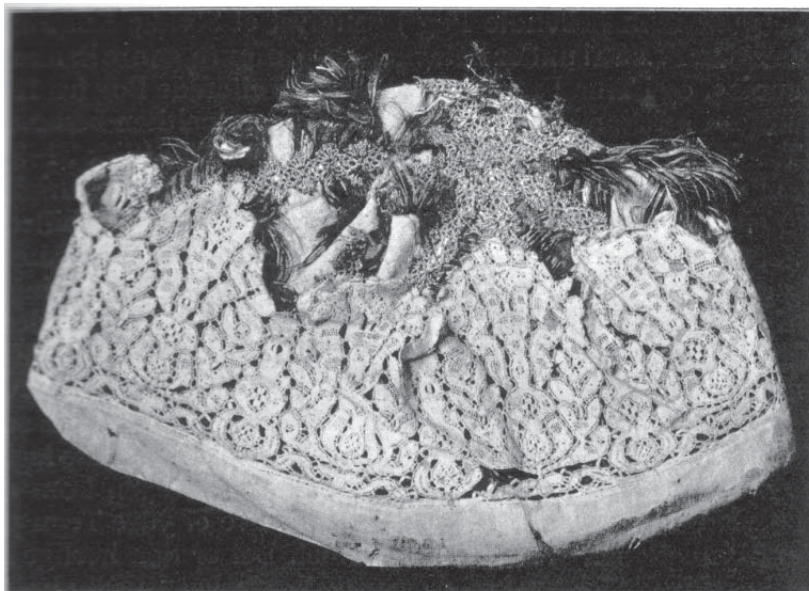
(medens han var i Valsbøl) noterer: »gav ieg for Lærred og Kniplinger 889 Rigsdaler til underskedlige Kræmmere«, eller naar han ^{4/11} 1620 (i Flensborg) noterer: »gav ieg en Knippelpige 10 Rigsdaler« og ^{11/10} 1620 (paa Frederiksborg): »gav jeg en Knippelpige 28 Rigsdaler«, saa er der næppe Grund til at tvivle om, at Talen her er om Erhvervelsen af indenlandske, slesvigske Kniplinger¹⁾.

Aaret 1619 er da indtil videre det tidligste Tidspunkt, til hvilket den Tønderske Kniplingsindustri kan føres tilbage. Stor Opmærksomhed synes den dog ikke at have vundet i sin Vorden. Men i 1683 taler Christian V i sin Forordning om Klædedragt om »hvide og sorte Kniplinger, som her i Landet gøres«, idet han tillader alle i Rangen samt Adelen at bære dem, og deraf tør man slutte, at i de mellemliggende Aar var den Tønderske Industri bleven landskendt og anerkendt for sin Betydning.

For os er der den Vanskelighed ved at dømme om dens Frembringelser fra det 17de Aarhundred, at kun yderst faa af disse synes bevarede. Endda har vi foreløbig kun Sandsynlighed, ikke Vished for, at disse faa Stykker virkelig er af slesvigsk Oprindelse. Men unægtelig er Sandsynligheden bleven grænsende til Vished efter Udstillingen, der foranledigede nyt Materiale samlet og nye Undersøgelser anstillede. Som slesvigske Kniplinger fra Christian IV.s Tid galdt allerede før Udstillingen Kniplingerne paa Kongens Klæder paa Rosenborg: Kraven og Manschetten paa den »Kaf«, han var iført under Slaget paa Kolbergerheide, Linningen paa den Skjorte, han bar ved samme Lejlighed, Besætningerne paa hans to Huer, hvoraf den ene, ligesom Kraven og Skjorten, har Blodspor, medens den anden endnu bærer den grønne Taftes Lap, som i Kongens Rekonvalescens-Tid skyggede over det saarede Øje, fremdeles Kongens Pudevaar og hans Lommetørklæde. Af disse Kniplinger var allerede for Aar tilbage fra forskellige Sider draget Slutninger om enkelte andre Kniplinger, som lignede dem fuldstændigt i Karakteren, og som ikke fuldstændigt lignede

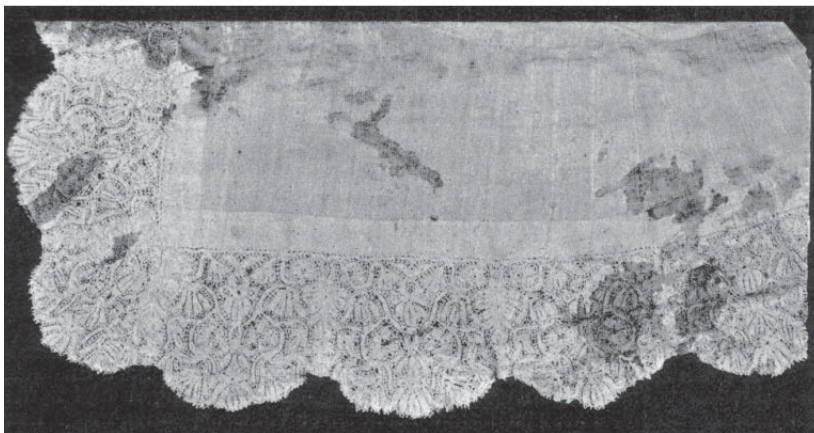
¹⁾ Direktør Brinckmann i Hamborg havde i Anledning af Udstillingen den Godhed at laane Museet en ikke i Handelen eksisterende, for henvend en Snes Aar siden skrevet Artikel »Zur Geschichte der Spitzen«, hvis Forfatterinde, Frk. *I. H. Mestorf*, drager stærkt til Felts mod Fru Sara Rasmussens Benyttelse af de historiske Kilder (Kniplebogen, Kbhvn. 1884). Frk. Mestorf har rigtig bemærket, at der i Christian IV.s Breve (ved Bricka og Fridericia) intet findes, som kan tages til Indtægt for en slesvigsk Kniplingsindustri paa denne Konges Tid. *Nirgend findet man in den bis jetzt vorliegenden 450 Briefen Tondernsche Spitzen genannt*, skriver hun med spærret Skrift og slutter saa af andre Henvisninger i Brevene, at *alle Spitzen für den Gebrauch des Hofes aus Holland bezogen wurden*. Havde den tyske Forfatterinde kendt Christian IV.s Dagbøger, havde hun ikke draget denne falske Slutning af hans Breve.

INDLEDNING

Christian IV.s gennemskudte Hue, dateret 1642. Rosenborg.

noget andet. Saaledes de sorte Silkekniplinger paa Frederik III.s Sørgedragt paa Rosenborg, saaledes et Par pragtfulde Rabatter om et Par broderede Lagener i Professorinde Helga Tegners Besiddelse, nogle mindre Stykker sammesteds og i Privateje i Sverrig, fremdeles et Lagen i Nationalmuseet, endelig et Stykke i Kunstindustrimuseets Samling (en Gave fra Fru E. Simonsen). Allerede saa tidligt som i 1875 havde iøvrigt

Christian IV.s blodplettede Lommetørklæde, dateret 1644. Rosenborg.

INDLEDNING

J. Seguin i sin bekendte Bog¹⁾ gengivet et Stykke Knipling i Christian IV.s Stil under Betegnelsen »Guipure, genre flamand-danois«, og i Tina Frauberger's ovenfor citerede Bog fra 1894 fandtes Christian IV.s Huer afbillede og simpelthen benævnte »Tønder«. De Kniplinger, hvorom der her er Tale (Side 31–34), er alle ornamentale Baandkniplinger eller Linnedslagkniplinger efter flamske Forbilleder, der atter havde deres Forbilleder i det 16de Aarhundreds italienske Kniplinger. Disse formentlig danske Kniplinger fra det 17de Aarhundred har da ingen Originalitet at roses for. Dog har de vistnok en Nuance i deres Karakter for sig og efter et kompetent Udsagn at dømme tillige en lille teknisk Ejendommelighed²⁾. Var det ikke saaledes, var de heller næppe fra helt forskelligt Hold blevne erkendte som danske, skønt strengt taget ikke en eneste af dem kunde legitimere sin danske Herkomst. Først ved Udstillingen kom der et Stykke for Dagen, som kan siges at have et ydre Tegn paa Sandsynligheden af saadan Herkomst. Det er den herlige Alterdug (Side 33), som Lehns greve Bille-Brahe, Hvedholm pr. Faaborg, havde indsendt til Museet. Allerede ved det første Øjekast meldte den sig som tilhørende, hvad man kunde kalde *Tønders 1ste Periode*, — Gruppen af de kostelige og i Sandhed kongelige Kniplinger i Christian IV.s Stil. Men den bar foruden Aarstallet 1650 og Bogstaverne *I. S.-A. M. V. G.* et Par Vaaben, og det maatte under de forhaandenværende Forhold blive af Betydning, om disse Vaaben var dansk Adels. Det viste de sig imidlertid at være. Vaabnene er Jørgen v. Schults' (Uradel Bremen, naturaliseret 1642) og hans Hustrus, Anna Margrethe v. Götzens³⁾.

Lagenet i Nationalmuseet er dateret 1637, Christian IV.s Hue og Lommetørklæde er henholdsvis betegnede 1642 og 1644, Alterdugen fra Hvedholm skriver sig, som ovenfor sagt, fra 1650. Fra den seneste Del af det 17de Aarhundred er formodentlig en Række løsere, spinklere og spidsere Kniplinger (Side 35–36) i Museerne i Hamborg og Flensborg, sidstnævnte Sted endnu bevarede paa de Pudevaar, for hvilke de oprindelig har været bestemte. Men derefter følger desværre et Hul i vor Viden om Overgangen til helt andre, ogsaa ved de skiftende Moder bestemte Former af den Slesvigske Kniplingsindustri.

¹⁾ *Joseph Seguin*, La Dentelle. Paris, 1875 (Pl. XLIX₁).

²⁾ nemlig nogle hyppigt forekommende Knuder, der skyldes Sammenbinding af »Parrene«, naar Traaden slipper op. Efter hvad Fru Sara Rasmussen oplyser, har man i Milano og i Flandern i lignende Kniplinger og i lignende Tilfælde indsat nye Par, paa hvilke Traaden er vunden paa fra begge Ender, saaledes at der ingen Knude fremkommer.

³⁾ Undersøgelsen af Vaabnene ved Hjælp af de Benzonske Stamtavler i Rigsarkivet skyldes d'Hrr. Arkivar Thiset og Grandjean.

INDLEDNING

I det 18de Aarhundreds Begyndelse tog denne Industri stærkt Opsving. I 1717 fandtes der alene i Tønder By syv **Kniplingshandlere**, og 20 Aar senere, i 1737, efter at der kort forinden – mod en Mulkt af 200 Rdr. C., Halvdelen til Angiveren og Halvdelen til Statskassen – var udstedt Forbud mod at forskrive eller bære Kniplinger, som ikke var forfærdigede her i Landet, hedder det i Kommerciekollegiets Indberetning til Kongen om Erhvervslivet i Tønder: »Der findes ingen anden Industri i Amtet uden Kniplingsindustrien; men denne skal ogsaa være i temmelig god Tilstand og har vel aldrig været i stærkere Flor end nu, eftersom de i Byen Tønder og i Amtet boende Kniplingshandlere beskæftige mange Tusind Personer«. »I Geest-Herrederne«, tilføjes det i samme Beretning, »ernære sig omtrent nogle Tusind Piger ved Tilvirkning af Kniplinger«, og af Beretningerne fra de omliggende Amter erfares det, at der ved den Tid kniplede ogsaa i Løgumkloster og Aabenraa. Ikke alene ved Indførselsforbud beskyttede Regeringen denne blomstrende Industri; den vaagede ogsaa over, at den ikke blev overflyttet til Nabolandene. I kgl. Reskript af 31 Jan. 1741 forordnes det, at »ingen skal have Frihed til at handle med Kniplinger, førend han er beediget, og han ved Øvrighedens Attest kan eftervise, at han ved Ed har forpligtet sig til ikke at ville forlede nogen Kniplepige til Udvandring«¹⁾. Snart kniplede der da ogsaa saa meget, at man ogsaa kunde udføre Produkterne. I Eutropii Philadelphi – Pontoppidans – »Oeconomiske Balance« tales der 1759 om »Tønderske fine og middelmaadige Kniplinger, som paa nogle Miles Distrikt omkring ved Løgumkloster holde alle Bønderpiger i Arbejde. Deraf udføres til de tyske Messer og til Østersøen formodentligen mere end for en Tønde Gulds Værdi; men da den fine Traad maa kjøbes fra Nederlandene og kand koste 50 ja 100 Rigsdaler Pundet, saa vil ieg regne den fortjente Arbejdsløn ikkuns for de toe tredie Deele, nemlig 66,666 Rdlr. 4 Mk«. I 1767 skriver Ulrik Adolf Holstein, den Gang Amtmand i Tønder, til J. H. E. Bernstorff: *Le commerce des dentelles est un objet très important, et je suis assuré qu'il fait entrer plus d'argent dans cette province que celui des boeufs, des chevaux et tout les autres petites branches de négoce qui i existent*²⁾. Sikre Oplysninger om Omsætningen bringer de Toldregnskaber, som Rawert³⁾ har fremdraget. Ifølge disse var Værdien af Udførselen til Danmark og Norge i 1772 over 25,000 Rdlr., til Udlandet

¹⁾ H. C. Davidsen, Kniplingsindustrien paa Vesteregnet. Sprogforeningens Almanak for 1909. 16de Aargang. Aabenraa.

²⁾ Aage Friis, Bernstorffske Papirer. Bd. II. Kbhvn. 1907. p. 259.

³⁾ O. J. Rawert, Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. Kbhvn. 1850.

INDLEDNING

over 33,000. Og bestandig steg den i det nærmest følgende Tidsrum. Saaledes var den i 1780, hvor 10–12000 Mennesker i Slesvig var beskæftigede med Knipling og med deres Virksomhed underholdt 20,000 Mennesker, henholdsvis omtrent 62,000 Rigsdaler og over 55,000. I 1781 omtrent 73,000 Rigsdaler og over 63,000. I 1805 afsattes alene til Udlandet for 261,689 Rigsdaler Kniplinger, af hvilke Købmænd og Fabrikanter havde udsendt for 62,422 Rigsdaler, »Haussererne« for 199,267.

Hvorvidt disse »Hausserere«, de senere »Bissekræmmere«, der saaledes paa et Tidspunkt havde Trefjerdedele af hele Kniplingshandelen i Hænde, var gavnlige for Kniplingsindustrien, derom var Meningerne allerede i det 18de Aarhundred delte. Kan hænde det skyldtes disse Kræmmeres ofte paaklagede Misbrug af Fabrikanternes lovlige erhvervede og dyrt betalte Mønstre og deres hele Røvdrift overhovedet, at de slesvigske Kniplinger saa længe holdt Formerne for sine Mønstre flydende og undgik at stivne i Skemaer. Men selvfølgelig saa Fabrikanterne i Tønder og Løgumkloster ingen Fordel heri. De saa kun, at Haussererne forringede Varernes Kvalitet, at de foruroligede Forholdet mellem de Handlende og de Kniplende og bragte de førstnævnte i bestandige Konflikter med Klædekræmmerlaugets Privilegier. Om disse Konflikter og om en Mængde andre Stridigheder mellem de Handlende og Kniplingerne eller de Handlende og Haussererne, om Privilegier og Bevillinger, som blev udstedte og tagne tilbage og atter udstedte, og som fremkaldte Angiverier og Klager og Bøder, kan man læse i den ovenfor nævnte Artikel af Fr. Jürgensen West. Og mellem meget af denne Art, som har mindre Interesse, vil man her ogsaa finde det allerede af Rawert fremdragne, men vedblivende højst kuriøse Forslag til Forholdenes bedre Ordning, som Kniplingshandleren Hans Richtsen 1761 indgav til Kommerciekollegiet paa de Tønderske Kniplingsgrossisters Vegne.

I dette Skrift, som stadig er Hovedkilden til vor Kundskab om den Tønderske Kniplingsindustri's Organisation og øvrige Forhold i det attende Aarhundred, forklares det vidtløftigt, hvad der udfordres »for at en Kniplingsfabrikant skal være i Stand til at tjene Faget til virkelig Nytte og Fremgang«.

- 1) »Dertil udkræves først, at han har lært Tegnekunsten, for at han altid kan frembringe noget nyt og dygtigt«.
- 2) »Han maa ogsaa søge Forbindelse i Braband, for at han Tid efter anden kan forskrive nye Mønstre eller Tegninger derfra, og saaledes altid kan indføre Forandringer og i

INDLEDNING

Tegnemaaden rette sig derefter. Hertil benytter ieg og mange andre Lejligheden, naar vi til vore fineste Kniplinger forskrive brabantisk Traad; saaledes lader ieg samtidig hver Gang 6 Stykker nye Tegninger komme; de overlade en ikke deres Mønstre, uden at man tillige bestiller Garn hos dem. Dette er ogsaa uundværligt til fine Kniplinger«.

- 3) »Fabrikanten maa, naar han har noget nyt, forstaa at instruere først de herværende Mønsterkniplersker og dernæst Arbejderskerne, som maa gøre deres Arbejde efter Mønster, for at de kunne eftergøre det rigtigt«.
- 4) »Han maa vide at behandle Arbejderskerne efter deres af Gud givne Gaver, for at han kan indrette Mønsteret efter deres Ævner«.
- 5) »Dernæst maa han kunne paapege enhver Fejl i Arbejdet og angive Arbejderskerne den Maade, hvorpaa en saadan Fejl kan afhjælpes«.
- 6) Han maa, saasomt han ser et Mønster, der er tegnet paa Papir, kunne afgøre, hvilket Nummer Traad det passer til. Det er en vanskelig Sag, bliver der taget fejl heri, saa kan hverken han eller hans Arbejdersker bruge et saadant Mønster med Fordel. Der tænkes herved paa den første Tak eller Dessen, som bliver knipt af Mønsterkniplerskerne efter Tegning paa Papir og siden givet andre Arbejdersker til Efterligning«.
- 7) »Endvidere maa han vide, hvilken Sort Traad, der passer til enhver Haand især; nogle behøve den ganske blød, andre mellem og atter andre helt haard. Faar de sidste af den bløde Traad, saa løser Traaden sig op under Arbejdet, saa at den bliver næsten lige saa løs som Hør«.
- 8) »En Kniplingsfabrikant maa bestandig være rigelig forsynet med smukke allerede udførte Mønstre . . . Jeg lader rigelig tre Gange saa mange Mønstre udføre, som jeg bruger, og betaler hellere den første Tegnings Udførelse tre Gange end at give et Mønster i Arbejde, som kunde blive saavel mig som mine Arbejdersker til Skade . . . Der maa ikke spares noget paa Mønstre eller Dessen – hverken Umage eller Omkostninger, de er ligesom den Sæd, hvoraf Kniplingsindustrien fremblomstrer. Jeg giver heller ikke et eneste Mønster i Arbejde, før jeg har ladet det af en kyndig Stikker eller Prikker gennemstikke paa Pergament Hul for Hul«.
- 9) »Endelig maa en Kniplingsfabrikant ogsaa besidde nogen Handelserfaring, navnlig da han ikke altid har særlige Kniplingshandlere ved Haanden, som kan afkøbe ham de

INDLEDNING

tilvirkede Kniplinger og siden drive Handel med dem i fremmede Lande; han er derfor i Forlegenhed, hvis han ikke – forinden han efter endt Læretid overtager Fabrikationen – har erhvervet sig tilstrækkelige Forbindelser i Udlandet«.

- 10) »Kniplingsindustriens Velfærd beror ogsaa paa en god Orden. Netop ved Orden have Brabanderne drevet deres Industri saa meget i Vejret; der gaar den ene Fabrikant ikke den anden i Bedene, eller hvis det undtagelsesvis sker, straffes det exemplarisk; i Braband er der ogsaa stor Forskel imellem Fabrikanterne, der forestaa Tilvirkningen, og dem, der rejser om alle Vegne med brabantiske Kniplinger for at sælge dem; disse befatte sig aldrig med Fabrikationen, men tage deres Kniplinger hos en Fabrikant. Netop fordi der mangler vor Kniplingsindustri paa god Orden, saa kunne vi langt fra maale os med dem«

Ogsaa uden Hans Richtsens bestandige Henvisninger til den brabantiske Kniplingsindustri vilde vi vide, at det fornemlig var den, som i det attende Aarhundred tjente den slesvigske Kniplingsindustri som Forbilled. Man har ikke syslet længe med det, man kunde kalde *Tønders 2den Periode* (Side 37–57), før Produkterne fra denne hurtigt ordner sig for Ens Bevidsthed efter de fulgte Forbilleder, og hurtigt konstaterer man da, at disse aldeles overvejende var flamske eller fransk-flamske, saasom »Binche« (Side 37–41), »Point de Flandre« (Side 42–47), »Arras« (Side 48–55) og »Malines« (Side 56–57).

Spørger man nu om Forholdet mellem disse Forbilleder, og deres Tønderske Efterligninger, forsøger man at gøre sig klart, hvorledes de Tønderske Kniplinger kvalitativt forholder sig til de flamske, da maa det siges først, at de i deres store Flertal er ringere. De slesvigske er gennemgaaende stivere, mindre aandfulde, mindre yndefulde, tungere end de ægte, som er Ynden og Letheden selv. Træffende har man sagt om de flamske Kniplinger, at de – i Modsætning til de kraftige, fastknyttede italienske – har noget fælles med Raderkunsten. Deres Blomsters Tegning er let henkastet, tilsyneladende improviseret, sjældent stort mere end en aandrig Antydning. Ved at overføres til et fremmed Land tabte disse Blomster unægtelig noget af deres Friskhed. Overhovedet noget af deres udpræget artistiske Væsen. Der er i de ægte flamske Kniplinger som Regel en instinktivere Forstaaelse af det dekorative Forsæt med det hele; Motiv, Traad og Teknik er som af sig selv gaaede op i den Enhed, som er Skønheden ved alt fuldbaarent Arbejde. I de Tønderske Kniplinger fra det 18de Aar-

INDLEDNING

Tøndersk »Binche«.

hundred er der lidt ufrødig og tørt som i alt Arbejde, der er oversat fra fremmed og ikke født paa første Haand.

Mindst gælder dette de Tønderske »Binches«. Det er i og for sig mærkeligt at se saa forfinet og kostbar en Kunst som den spindelvævslette Binche-Knipling med dens sarte Isblomster øvet under de slesvigske Smaakaarsforhold i det attende Aarhundred. Men det er end mærkeligere at se, hvor nært de slesvigske Binches stundom kommer de flamske. De adskiller sig som Regel fra disse ved deres Bunds forskellige Udførelse. I den flamske Binche er der Mærke efter en Naal i hvert Hjørne af Grundens smaa Firkanter; i Tønder og Omegn satte man kun en Naal i Midten af Firkanterne og slog Parrene, som danner disse, sammen med de fire Dobbeltslag. Ogsaa er Linnedslaget i de Tønderske Binches mindre ensartet tæt, lidt løsere end i de ægte. Der fattes naturligvis ikke fuldkomne Forgrovinger blandt Efterligningerne; meget hyppigt er disse enklere, fattigere paa den dyre Traad eller af ringere Traad, end de ægte. Men Udstillingen viste dog ogsaa enkelte Prøver, i hvilke Tegningen var lige saa tæt som i de bedste originale Binches, og i hvilke Traaden var af selve disses aller kosteligste Kvalitet. Man kan vistnok sige, at i disse de fineste Binche-Efterligninger kulminerede Tekniken i den Tønderske Tilvirkning af Kniplinger.

Men ogsaa de Tønderske »Malines« kan i mange Tilfælde være saa skuffende, at man skal se nøje til for at skælne dem fra de ægte. De er som oftest kendelige fra disse derved, at

Tøndersk »Malines«.

INDLEDNING

Hullerne i deres Tyl ikke er lukkede med de ægte Malines-Kniplingers Dobbeltslag paa fri Haand (uden Anvendelse af Knappenaale¹⁾), men med det Enkeltslag (med Knappenaale), som særlig er Lille-Kniplingernes Ejendommelighed. De fleste Tønderske Malines-Kniplinger har altsaa den tarveligere Lille-Bund; men da Tegningen paa denne Bund fremtræder med samme Middel som i den ægte Malines-Knipling: den glansfulde, forholdsvis grove, konturerende Traad, og da den saa at sige altid er en Efterligning af et typisk Malinesmønster, skal man se skarpt til for at se Forskellen i Herkomst mellem saadanne to Kniplinger. Endda kan det hænde, at man i Tønderske Malines finder Bunde, hvori der er Dobbeltslag før og efter Naalen, hvilke gør dem end mere skuffende lig de ægte.

Sandheden tro maa man nu tilstaa, at har de skønneste Tønderske Kniplinger lidt den Tort at blive tagne for flamske, saa har de til Gengæld fejret deres Triumfer her i Landet lidt paa flamsk Bekostning. Thi flamsk var jo Traaden, hvoraf de blev til, og som er en væsentlig Forudsætning for deres Fortjener. I og for sig var denne Traad et Kunstværk. I sine fineste Kvaliteter tilvirkedes den, efter hvad et Sagn fortalte, i underjordiske Rum, fordi den i Berøring med tør Luft var udsat for at briste. Den gik gennem Fingre, som var til det yderste fintmærkende overfor den mindste tilfældige Uregelmæssighed. Saa megen Møje kostede Hørrets Forarbejdelse til de spindelvævstynde Traade, at man selv i Tønder, og altsaa næppe for den aller fineste Traad, betalte indtil 100 Rigsdaler for Pundet. Der kunde deraf forfærdiges 384 Alen Kniplinger til 5 Daler pr. Alen, omkring Aar 1800 den højeste Pris, der paa Tønder-Egnen betaltes for Kniplinger (Fr. Jürgensen West's nedenfor citerede Afhandling).

Naturligvis saa man i Slesvig med Sorg saa mange af de surt erhvervede Penge gaa til Udlandet til Traadens Anskaffelse. Der kom da ogsaa det Tidspunkt, hvor man selv forsøgte at tilvirke den. Det vides, at der har været en Traadfabrik baade i Tønder og i Løgumkloster, at de oprettedes henimod det attende Aarhundreds Slutning og nedlagdes omkring 1830. Pontoppidan taler om Traadfabriken i Tønder, som for 6 Aar

¹⁾ Om flamske Kniplinger se *Pierre Verhaegen. Les industries à domicile en Belgique*, vol IV: La dentelle et la broderie sur tulle. Bruxelles. 1902. Om Malines-Kniplingernes Bund med dens sekskantede Masker, den saakaldte *ijsgrond* (fond de glace) hedder det heri p. 130: *Ce fond est confectionné sans l'aide d'épingles, par le simple jeu des fuseaux. Les deux côtés des mailles dirigés dans le sens de la longueur sont tressés au moyen de quatre fils, tandis que les quatre autres sont formés par une torsade de deux fils seulement. La confection de ce fond exige de la part de l'ouvrière une grande habileté, et il faut une attention soutenue pour donner aux mailles une dimension et une direction uniformes*

INDLEDNING

siden havde $\frac{2}{3}$ af sin Mølle i Gang«, og da hans »Danske Atlas« udkom 1781, maa Fabriken altsaa senest være oprettet 1775¹⁾). Ifgl. »Schlesw.-Holstein. Provinzialber. 1790« bekæftigede den den Gang henved 60 Piger og havde et Salg af 15,000 Rigsdaler aarlig. Det raa Hørgarn fik man fra Güsterlohe i Westphalen, det blev tvundet paa Mølle i Tønder, spoledes paa smaa Hjul og sendtes derpaa i Begyndelsen til Altona, senere til Sønderborg for at bleges. Derfra kom Traaden tilbage til Fabriken, blev tvunden endnu en Gang, kom paa en anden Bleg, sorteredes efter Finhed i Lod og Pund og var nu færdig til Brug. Fineste Sort kostede 200 Mark Crt. pr. Pund²⁾).

For saa mange Penge fik man vel nok en Traad af udmærket Kvalitet. Antagelig har dog den indenlandske Traadfabrik i første Række været indrettet paa at tilfredsstille det borgerlige Behov i Landet og bragt grovere Garn end det brabantiske paa Markedet. Deraf da maaske en medvirkende Aarsag til den aftagende Finhed i de slesvigske Kniplinger fra det 18de Aarhundredes Slutning. Deri maaske ogsaa en medvirkende Aarsag til deres stigende Prisbillighed, og deraf da maaske atter den Virkning, at Produktionen i det sidste Tiaar af det attende Aarhundred tiltog enormt for omkring 1805 at naa sit Højeste. Paa dette Tidspunkt var Indførselsforbudet ophævet; men i Stedet for var traadt (i 1797) en ret høj Toldbeskyttelse. Med Tal er den umaadelige Omsætning ved den Tid iøvrig allerede ovenfor belyst. Hvorledes Omsætningen — deri indbefattet en ikke ringe Export — foregik, kan man læse i en Artikel (»Den Tønderske Kniplingsindustri ved Aar 1800«), hvormed en tidligere nævnt Forfatter³⁾ nylig har beriget den herhen hørende Litteratur.

Hvad der nu gaar ind under og allerede den Gang indgik under Begrebet Tønderske Kniplinger, skrev sig kun for Mindstedelens Vedkommende fra Tønder By. Byen havde i 1803 kun henved 2600 Indbyggere, og Kniplingsindustrien beskæftigede den Gang vel næsten ti Gange saa mange Mennesker i Slesvig. Der haves fra Aarhundredets Begyndelse forskellige Grænsebestemmelser af Kniplingsdistriktet; men paa lidt nær stemmer de overens deri, at der knipledtes indenfor de Linjer, som kan drages fra Leck i Tønder Amt over Hellevad i Aabenraa Amt til Mougstrup i Haderslev Amt og derfra tværs over Landet til Ribe og tilbage til Leck over Rejsbye, Skærbæk, Højer, Møgeltønder, Tønder. Ogsaa paa Romø knipledtes der,

¹⁾ I C. E. Carstens, Die Stadt Tondern, eine historisch-statistische Monographie, Tondern 1861, opgives Aaret fejlagtigt til 1790.

²⁾ Rawert o. a. V. p. 618.

³⁾ Fr. Jürgensen West, Sønderjydske Aarbøger 1909, p. 206 ff.

INDLEDNING

endvidere i Pløen ved Kiel¹⁾ og formodentlig paa andre spredte Steder; kun ikke i de Tønderske Marskegne; flere Forfattere bekræfter, at de frisiske Bønder — skønt ledige Vinteren over — vægrede sig ved at befatte sig med nogen Husflid. I 1816 hedder det²⁾, at de dueligste Kniplersker den Gang fandtes i Rolum, Emmelef, Seyerslef, Reishbye, Ottersbøl, Skærbæk og paa Romø. Andet Steds fremhæves Kniplingerne fra Trøjsborg Gods og fra Grevskaftet Schackenborg i Møgeltønder Sogn. Senere (bl. a. hos Trap) nævnes Brede Sogn som Kniplingsindustriens Centrum. Men i hvert Fald et godt Stykke ind i Aarhundredet vedblev Tønder at være Kniplingsgrossisternes Hovedsæde. Herhen strømmede Hovedmassen af Kniplinger fra de øvrige slesvigske Egne, og herfra strømmede de videre: op over Kongeriget nordpaa og ned over Landene sydpaa.

Der var indenfor det egentlige Kniplingsdistrikt næsten ikke et Hjem, hvor ikke i det mindste ét Familiemedlem kniplede. Men den store Mængde af professionelle Kniplersker var Husmænds og Indersters Døtre. De besøgte Knipleskolerne allerede fra deres 6te Aar, lærte hurtigt at løse ganske lette Opgaver med faa Kniplestokke og grov Traad og tjente allerede som Smaabørn en Skilling Crt. daglig. Efterhaanden som de blev dueligere, steg naturligvis deres Fortjeneste, dog aldrig ud over det beskedneste (i 1850 tjente en voksen Pige i Dagløn — for 16 Timers Arbejde — kun 4—5 Skilling) og stærkt paa Bekostning af deres Frihed. De maatte slutte Overenskomster med Fabrikanten og tilhørte saa at sige denne, saalænge Overenskomsten bestod. Vel gik det ikke længere saa strængt til som i ældre Dage, hvor »Regeringen med Ængstelighed vaagede over, at der ikke skabtes en Konkurrence paa det udenlandske Marked ved Udvandring af danske Kniplepiger til Nabolandene«, og hvor en Amtmand besvarede en Forespørgsel fra Regeringen angaaende dette Forhold med den beroligende Erklæring, at der i hans Distrikt indtil Dato ikke var »deserteret« nogen Kniplerske (Fr. Jürgensen West). Men efter Evne holdt Fabrikanterne dog fremdeles streng Tugt over Pigerne, navnlig for at forebygge Misbrug af de Mønstre, der var dem betroede. Ofte havde en Pige kun et enkelt Mønster, som hun kniplede fra sin Barndom til sin Død. Man skulde tro, hun maatte blive gal af denne uendelig ensformige Sysselsættelse.

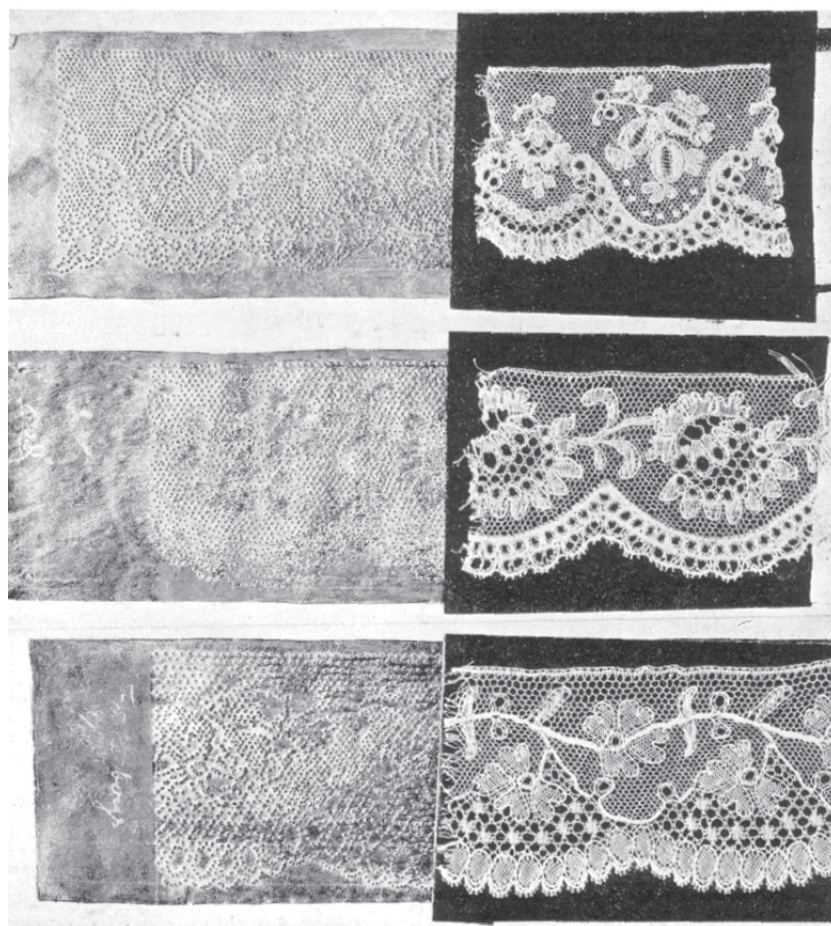
¹⁾ Schlesw.-Holstein. Provinzialber. 1793, p. 102. Se ogsaa o. a. V. af Frk. J. Mestorf, der paa Grundlag af en af hende til Thaulow-Museet i Kiel skænket Prøvebog (fandtes paa Udstillingen) bestemmer de saakaldte »Pløener-Kanten« som »middelmådige Efterligninger af simple nederlandske Mønstre«.

²⁾ Efterretninger fra Selskabet for indenlandsk Kunstflid. Bd. II. Kbhvn. 1816, p. 629. Artiklen er et Uddrag af Amtsforsvalter Meyers Afhandling om den Tønderske Kniplingsfabrikation i Provinzialber. 1812.

INDLEDNING

Men hun blev tværtimod – paa Trods af det stillesiddende Liv – som Regel gammel uden at blive gal eller paa anden Maade syg, blev blot bestandig dueligere og fik derfor sit Arbejde bedre betalt end de med flere Mønstre.

Mærkværdigt nok synes ingen indenfor det slesvigske Knip-

Tønderske Prikkebreve og Prøver.
Tilh. Kunstgewerbemuseum i Flensborg.

lingsdistrikt at have gjort Mønstertegning til sin Levevej. Derimod var Prikningen, i hvert Fald sine Steder, et Fag for sig. Det tegnede Mønster leveredes til en »Opslagerske«, som beregnede, hvor mange Stokke det udfordrede. »Prikkepigens« prikkede det derefter over paa »Pergenettet« (Pergamentet). Med Hensyn til Arbejdsmaaden er der iøvrigt at bemærke, at man i Slesvig kniplede paa »Skrin«, medens man f. Eks. i

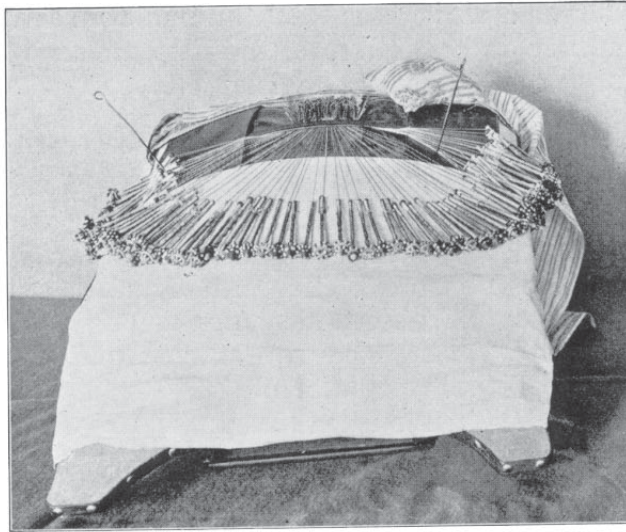
INDLEDNING

Sachsen kniplede paa den drejelige »Pølle«. Den sidste sparede Tid; men »Skrinet« gjaldt for at give den bedste, den fasteste Vare. Det bestod af en Skraapult, omtrent 1 Alen lang og $\frac{3}{4}$ Alen bred, betrukket ovenpaa med Skind og udstoppet med Hø som en Hynde. Den lave Ende, som under Arbejdet vendte mod Kniplersken, havde et rundt Indsnit for at kunne hvile bekvemt paa Skødet; den højere, bageste Side, hvori fandtes Skuffer til forskelligt Tilbehør, var under Arbejdet støttet med en Stok til en Skammel, paa hvilken Kniplersken satte Fødderne. Paa den udstoppede Flade laa to Stykker Voksdug, de saakaldte »Mellemsider«, med et Mellemrum af Kniplingens Bredde. Udenfor, paa Skrinets Sider, laa de saakaldte »Sidebreve« af Læder, fulde af Huller, beregnede til at bære de Stokke, hvormed der ikke arbejdedes, og for at disse Stokke ikke skulde komme i Urede, blev der stukket nogle Messingnaale (»Stilserne«) i Hullerne mellem dem. Indenfor Mellemsiderne laa stramt hæftet Pergamentet med det prikkede Mønster og den paabegyndte Knipling. Over Sidebrevene, Mellemsiderne og »Pergenttet« var endnu fæstnet et Stykke Læder, det saakaldte »Gjørbrev«, som flyttedes op eller ned, eftersom der kniplede øverst eller nederst paa Skrinet¹⁾. Der er opbevaret – og var udstillet – Eksempler paa disse Skrin med tilhørende Stokke af drejet Træ eller Elfenben. Mangen Gang er disse Stokke smykkede med Kranse af paatrukne kulørte Glasperler. En barnlig og billig Udsmykning, som dog har sin Skønhed, og som rører, fordi den optræder paa et Redskab, der i vore Dage synes et Marterredskab for Syn og Sind.

I det Tidsrum, hvorom der her er Tale, Tiden fra ca. 1800–1850, som man kunde kalde *Tønders 3die Periode* (Side 58–92), havde Lille-Kniplingen afløst Malines-Kniplingen som Modeknipling ude i den store Verden og derfor ogsaa i Slesvig, hvor man nøje maatte følge Modens Bevægelser for ikke at miste Fodfæstet paa Fastlandets Markeder. Der forekommer ganske vist fra dette Tidsrum ogsaa Efterligninger af anden Art blandt de Tønderske Kniplinger. Man træffer saaledes en Række engelske Modeller som »Regency-point«, »Bedfordplait«, »Nottingham-« og »Buckingham-point« (Side 58–63). Fremdeles den saakaldte »Point de Paris« med dens ejendommelige »fond de treille« (Side 64). Ogsaa »Blondes de Caen« og det 18de Aarhundredes Vadstena-Kniplinger forekommer som Forbilleder. Men i 99 af 100 Tilfælde var det Lille-Kniplingen, som var Forbilledet og var det ikke blot teknisk (hvad

¹⁾ N. C. Rom, Den danske Husflid. Kbhvn. 1871, p. 390-391.

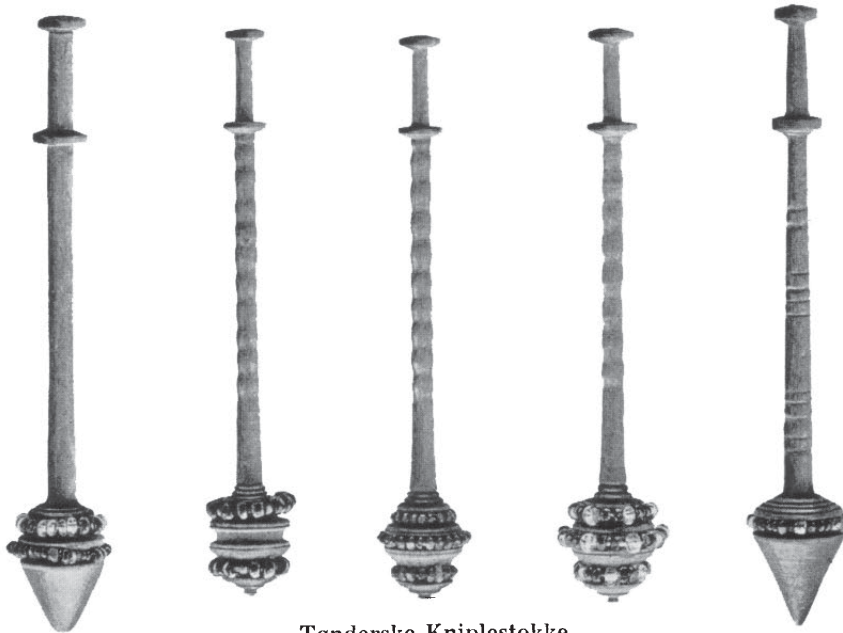
INDLEDNING

Tøndersk Knipleskrin.
Tilh. fhv. Kniplingshandler Ditlev Hansens Bo.

den – som før nævnt – allerede tidligere havde været), men ogsaa med sine Mønstre (Side 65–92).

Oprindelig var Lille-Kniplingen en Efterligning af Valenciennes, men lidt efter lidt antog den mere Karakter af Ma-

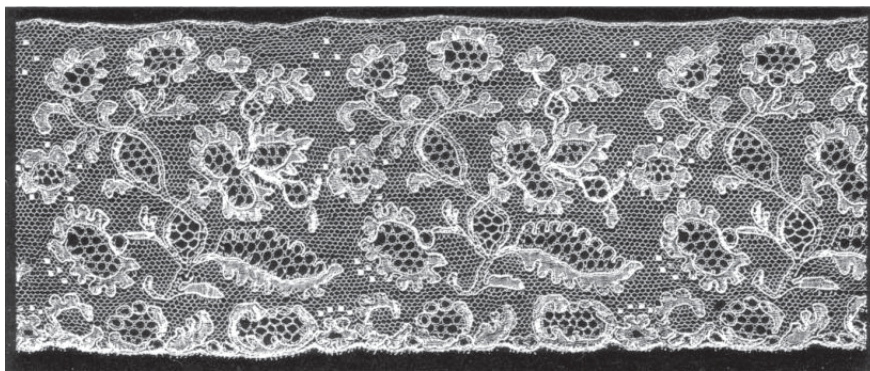
Tønderske Kniplestokke.
Tilh. Det danske Kunstindustrimuseum.

INDLEDNING

lines for derpaa omkring Aar 1800 at udvikle sin selvstændige Stil¹⁾. Den blev da kendelig paa en Tylsgrund med temmelig store sekskantede Masker af Enkelslag, ofte isprængte de smaa hvide Pletter, som kaldes *points d'esprit*, paa slesvigske »Gal-slag«. Paa denne Tylsgrund en stor og meget effektiv Tegning, bestaaende snart af stiliserede Blomster, snart af abstrakte Ornamentter, i begge Tilfælde med mange aabne runde Huller eller med Huller, som er fyldte med Rosengrund eller andre ikke altfor besværlige eller tætte Grunde. Det er denne dekorativt meget virkningsfulde, men gennemgaaende, og navnlig i Sammenligning med de egentlig flamske Kniplinger, paa lidt billige Virkninger beroende Stil, som straks efter Aar 1800 blev den herskende i den slesvigske Kniplingsindustri. Fra de ægte Lille-Kniplinger kendes selv de tidligste og mest slaviske Tønderske Efterligninger dog ret let. De er i alle Maader løsere. Løsere, mere spredte i Tegningen; løsere, mindre tætte i Linnedslagets Blomster eller Ornamentter; løsere endelig, mere aabne i Tylsgrunden. Rent umiddelbart sete er deres Fremtoning en Smule fattigere, billigere end de ægtes. Og jo senere de er, desto stærkere er dette Indtryk. Men som det allerede blev antydet i Indledningen til denne Skildring, udviklede de omsider nogen Stil-Selvstændighed midt i deres Forfaldstid. Bønderpigerne bar dem nu som Lin paa deres Huer eller som Hoved-Lin mange Steder i Landet. Brede maatte de derfor være. Bredere end nogensinde. Men samtidig billigere end nogensinde. Det lod sig kun gøre gennem en stor Simplificering af alle Former og en fri Sammenstilling af alle saadanne Former, som egnede sig til at forenkles. De mere og mere uordnede Forhold, hvorunder Kniplingsindustrien paa hin Tid øvedes i Tønder og Omegn, har sikkert fremmet de Friheder, man tog sig, og som sluttelig førte til en Slags Frigørelse af Stilen i Slesvigs Kniplinger. Man havde i 1805 holdt op med at udstede flere Koncessioner til Haussérhandelen, men hurtigt indset, at uden denne kunde Industrien ikke bestaa. I 1810 begyndte derfor nye Udfærdigelser af de nævnte Koncessioner. Men dermed var Signalet givet til et yderligere Anarki indenfor Faget. Hausséererne søgte bag om Fabrikanterne direkte Forbindelse med Kniplerskerne, nedbrød med deres nøjsomme Fordringer formodentlig Pigernes Respekt for Arbejdet, men ansporede dem sandsynligvis samtidig til at finde paa noget nyt. Medens Mønstrene tidligere bestandig forelagdes Pigerne færdige, blev de sikkert hyppigt nu stillede sammen af selve disse. Hvorom alting er, saa finder man i de slesvigske

¹⁾ *Pierre Verhaegen* o. a. V. p. 132 ff.

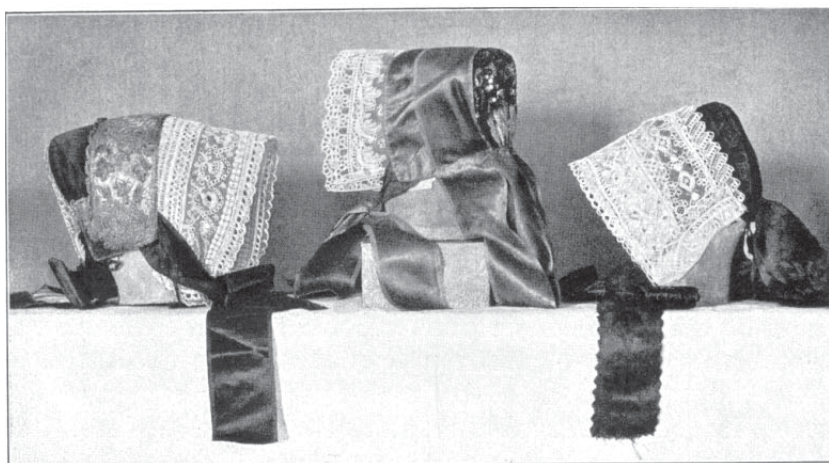
INDLEDNING

Tøndersk Lille-Knipling.

Kniplinger fra det 19de Aarhundredes første Halvdel den samme forbavsende Evne til at variere Motiver og den samme sikre, dekorative Sans, som vi kender fra Hedebosyning og Guldnakker fra samme Tid, men fra andre Egne i Landet.

Et af disse Motiver var Jordbærret, et andet Nelliken, et tredje Egebladet, et fjerde Margueriten, – altsammen mere eller mindre stiliseret efter det System, som Kniplingens Teknik krævede. Men er der end saaledes adskillige Reminiscenser fra Have, Mark og Skov i disse Kniplinger, og har de end noget af deres Friskhed ogsaa herfra, saa kan det dog ikke med Sandhed siges, at dette er en Kunst med stærk Tilknytning til Naturen. Dens Friskhed og Frodighed beror hovedsagelig paa en Evne, der er almindelig hos husflidsdyrkende Almuesfolk: Evnen til at forynge traditionelle eller paa anden Maade givne Former ved uophørlig ny Forskydning af dem. Det er Udvik-

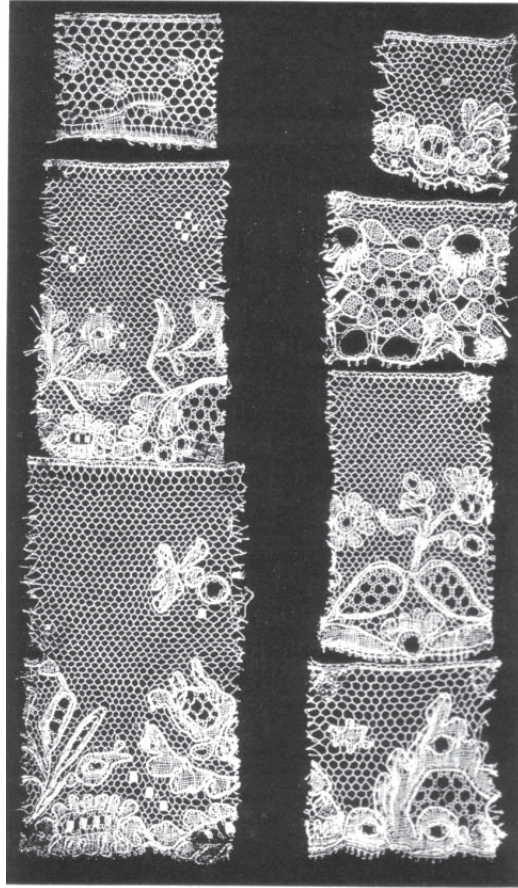

Tønderske Kniplinger som Lin paa Hoved-Tøjer.

INDLEDNING

lingen af denne Evne, man maa beundre i disse Kniplinger. Jo mere indgaaende man fordyber sig i deres smaa Forskelligheder, desto flere af dem kan man taale at se uden at tabe Taalmodigheden over deres Fællestræk.

Paa Trods af saare slette Konjunkturer hævdede den Tøn-

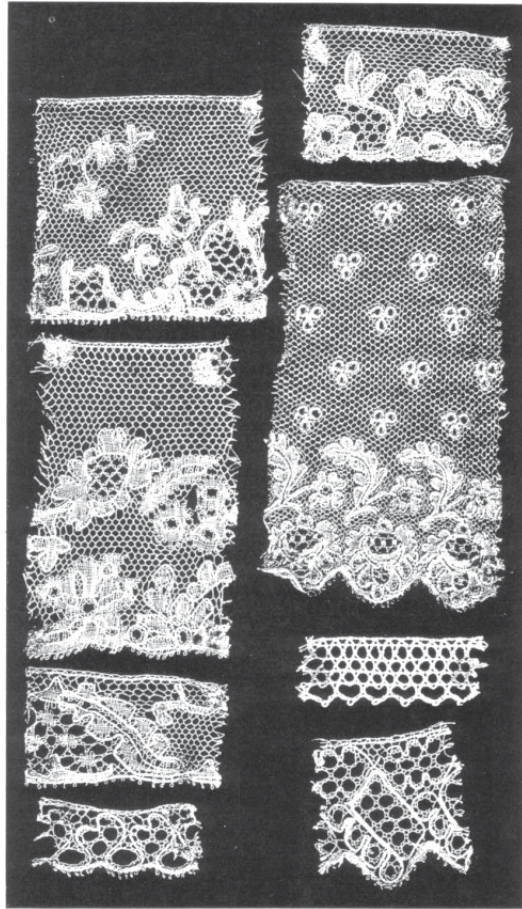
Blad af Kniplingshandleren Winthers Prøvebog. Ca. 1840.
Tilh. Det Danske Kunstindustrimuseum.

derske Kniplingsindustri sig et langt Stykke ind i Aarhundredet. Endnu i 1812 skal den have beskæftiget 12,000 Piger i Tønder og Omegn. Men det maskinforarbejdede Tyl, som nylig var blevet opfundet, fortrængte efterhaanden det kniplede fra Markedet¹⁾. Allerede i 1816 meldes der fra Slesvig: »I den senere Tid er Kniplingspriserne faldne meget, og Kniplerskerne

¹⁾ Se herom *H. C. Davidsens* o. a. Art. i Sprogforeningens Almanak for 1909. p. 9-10.

INDLEDNING

faar nu næppe det halve mod, hvad de før fik«. Atter kom der dog en lille Opgangstid. I 1825 skriver Thaarup¹⁾, at vel har »Florsager og broderede Arbejder begrænset Kniplingsforbruget, men endnu sætter denne vigtige Næringsgren flere Tusind Mennesker i Arbejde, da der ikke i disse Egne findes

Blad af Kniplingshandleren Winthers Prøvebog. Ca. 1840.
Tilh. Det Danske Kunstindustrimuseum.

mange Fruentimmere, som jo har lært at kniple, og som ej i det mindste til visse Tider beskæftiger sig dermed, ligesom og Handlende i og udenfor Tønder derved har en god Næringskilde«. Men mere og mere almindelig blev ved den Tid den Mening, at Kniplerskens Beskæftigelse var usund og lønnedes uværdigt. Allerede i 1788 havde en Rejsende i Marskegnen

¹⁾ *Fr. Thaarup*, Statistisk Udsigt over den danske Stat i Begyndelsen af Aaret 1825. Kbhvn. 1825, p. 334.

INDLEDNING

Tøndersk Kniplings-Prøvebog fra ca. 1850.
Tilh. Kunstgewerbemuseum, Flensborg.

meddelt i en Bog, at han i Tønder havde talt med Folk, som ytrede sig meget ufordelagtigt om Kniplingsindustrien fra et hygiejnisk og moralsk-økonomisk Synspunkt. Kniplerskerne blev forvoksede, blinde og svindsottige, hed det, derhos forfaldne til Snustobak, Kaffe og The og laa tidlig Staten til Byrde¹⁾. Endnu stærkere advarede to Aar senere en anden Stemme mod denne Syslen, af hvis Udøversker »mere end Halvdelen bliver behandlede værre end Tugthusfanger«²⁾. »En Omstændighed«, siger ogsaa Thaarup³⁾, »ved Kniplingerne fortjener at erindres, nemlig at Kniplerskerne ved deres meget siddende Arbejde med foroverbøjet Legeme, blive hektiske, forvoksne osv., hvilket vel og kan afholde mange Folk fra at vælge saadan Næ-

Tøndersk Kniplings-Prøvebog
fra ca. 1840.
Tilh. Kunstgewerbemus., Flensborg.

Tøndersk Kniplings-Prøvebog
fra ca. 1840.
Tilh. Dansk Folkemuseum.

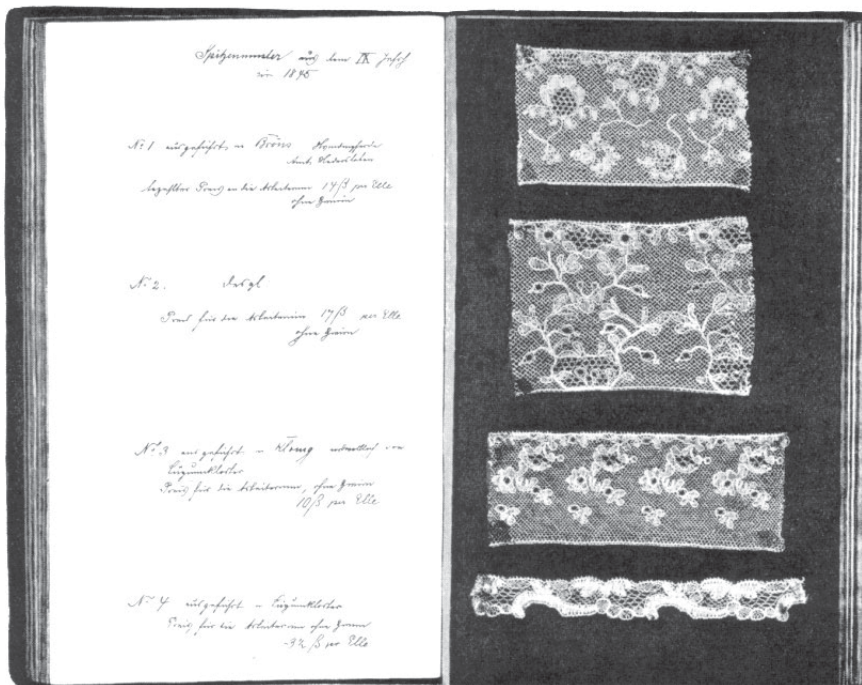
¹⁾ *Tetens*, Reise in den Marschländern. Leipzig 1788. p. 151.

²⁾ Se Provinzial-Ber. 1790. p. 710.

³⁾ o. a. V. p. 335.

INDLEDNING

ringsvej for deres Børn«. Nogen Sandhed maa der vel have været i disse Betragtninger, omend den stigende Ulyst til længere at kniple vel snarest havde sin Grund i den bestandig faldende Løn for Arbejdet. I 1844 hedder det i Beretningen fra Industriforeningens Udstilling i København, at de med Knipleri beskæftigede »leve i ringe Kaar formedelst den store Konkurrence og den af Moden følgende Fluctuation i Afsætningen«. Kniplerskernes Fortjeneste anslaaes til 2 à 3 Skilling Crt. dag-

Af Kniplingshandlerne Johann og Chr. Hanquists Prøvebog. Ca. 1845.
Tilh. Kunstgewerbemuseum, Flensburg.

ligen for dem, der tilvirker de ordinære Sorter, 5 à 6 Skilling Crt. for dem, der knipler de finere Sorter, og »selv denne ringe Dagløn kan eene naaes ved det mest anstrengende Arbejde. De af Landbefolkningen, som øve denne Syssel, er almindeligen svagelige. Den fabricatmæssige Tilvirkning af Bobinet har naturligvis væsentlig indskrænket Afsætningen, medens man paa den anden Side har stræbt at udvide den ved at anvende Bomuldsgarn«.

I nogen væsentlig Grad blev dog ikke Bomuldsgarnet (opfundet 1833) nogen Faktor af Betydning for Kniplingsindustriens Forfald i Slesvig. Den gamle Industri døde ud uden i

INDLEDNING

synderligt Omfang at have kompromitteret sine Traditioner om gedigent, godt Garn. Endnu i 1847 holdt den dog Stand, skønt der da kun var 6 Kniplingsfabrikanter tilbage i hele Slesvig. Rawert¹⁾ nævner de tapre: *Hanquist* i Tønder, sysselsættende ca. 250 Kniplersker, *Madsen* i Møgeltønder med ca. 150, *D. Hansen* ligeledes i Møgeltønder med ca. 250, *Wolf* i Brede med ca. 500, *Winther* i Brede og *Hanquist jun.* i Løgumkloster med ca. 200 (hver?). Af den Rigdom paa Mønstre, hvorover disse de sidste Handlende raadede, faar man et Indtryk af deres Prøvebøger, hvoraf flere Exemplarer er bevarede og hvoraf nogle er gengivne her.

Kniplingsindustriens videre Skæbne i Slesvig lønner det sig ikke at forfølge. Det skulde da være for at stifte Bekendtskab med den smukke og livlige, men i Forhold til den døende Industri dog sikkert altfor livlige Skildring, som N. C. Rom har givet i 1871 i sin Bog om den danske Husflid. Sagen ligger nu for Størstedelen i tyske Hænder. I Brede støtter saaledes »Der Vaterländische Frauenverein der Provinz Schleswig-Holstein« de sidste af de endnu levende gamle Kniplersker, og endnu tilvirkes der efter Sigende her for ca. 10,000 Mark Kniplinger aarlig²⁾. Ogsaa andet Steds i det gamle Distrikt rasler endnu Stokkene paa Skrinene, og endnu udføres der »Tønderske« Kniplinger. Hvad der gaar under dette Navn er snart Kopier af de tarveligste gamle slesvigske Kniplinger, snart af de almueagtige Vadstena- eller Dalkniplinger, snart af Carlsbader-Kniplinger, snart af Points de Gènes, snart af simple sachsiske »Torchons«, snart af italienske Guipures. Udstillingen viste (Side 93—99) for Fuldstændighedens Skyld et lille Udvalg af disse sidste, stundom respektable, men ulevedygtige Udløbere af den én Gang saa blomstrende Industri.

Den blomstrede, denne fra det fremmede indførte Industri, i en Jordbund, som i ingen Henseende skulde synes den særlig gunstig. Den blomstrede trods Mangel paa Solskin, Røgt og Pleje. Den blomstrede sagtens mest i Kraft af den samme Sejghed i de sønderjydske Sind, som senere blev Marven og Styrken i Forholdet til det gamle danske Fædreland.

Den Udstilling af Tønderske Kniplinger, som Kunstindustrimuseet i 1908 havde foranstaltet, og som har foranlediget nærværende Skrift, var et Produkt af mange Hænder. HDS. M. DRONNINGEN og HDS. K. H. PRINSESSE MARIE havde støttet den

¹⁾ o. a. V. p. 617.

²⁾ *E. K. Schramm*, Die alte Tondernsche Spitzenindustrie. »Daheim« (Berlin). 15. April 1905.

INDLEDNING

med Laan og Gaver. Nævnes maa dernæst Fru SARA RASMUSSEN, der havde paataget sig den systematiske Ordning saavel af Museets egne som af de fleste private Bidrag til Udstillingen, og som desuden har bistaaet Forfatteren til disse Linjer, saa ofte hans Fremstilling har krævet teknisk Kendskab. Nævnes maa i første Række ogsaa Fru Professorinde HELGA TEGNER, der ikke blot havde laant Udstillingen sin store smukke Samling, men ogsaa havde ofret den sin Interesse, sin Indsigt, sin Tid. En anden, meget stor og betydningsfuld Samling var stillet til Museets Raadighed af nu afdøde, fhv. Kniplingshandler D. HANSEN i Møgeltønder. I mindre Omfang, men stundom med Stykker af stor Vigtighed deltog talrige Private (mange ansporede af Museets utrættelige Veninde, Fru Lehnsgravinde HENRIETTE RANTZAU), samt forskellige Institutioner, saaledes *Nationalmuseet*, *Folkemuseet*, *Rosenborg-Samlingen* og *Museet paa Koldinghus*.

Til alle disse Sider skylder Museet Tak. Særlig prises maa den store Velvilje, der var vist af Museerne syd for Kongeaen. Fra »Museum Dithmarsischer Altertümer« i *Meldorf*, fra »Kunstgewerbemuseum« i *Flensburg*, fra »Thaulow-Museum« i *Kiel* og fra »Museum für Kunst und Gewerbe« i *Hamborg* var der med den uegennyttigste Offervillighed udlaant alt, hvad der kunde være af Interesse for Udstillingen. Først herved blev denne saa fuldstændig, at den maatte antages at ville blive grundlæggende for Fremtidens Kendskab til de slesvigske Kniplingers Historie. Men deraf fulgte det næsten som en Pligt, at man forsøgte at fæstne Udstillingen i dens Hovedtræk i en Bog med gode Billeder. Takket været Understøttelser fra Ny Carlsbergfondet og det Raben Levetzauske Fond, Tilskud fra Kunstindustrimuseet og en stor Imødekommenhed fra Forlagets Side foreligger nu en saadan Bog. Maatte den kunne gøre Fyldest for sine Formaal: at vedligeholde Interessen for den gamle Tønderske Kniplingskunst og forøge Forstaaelsen af dens Værd.

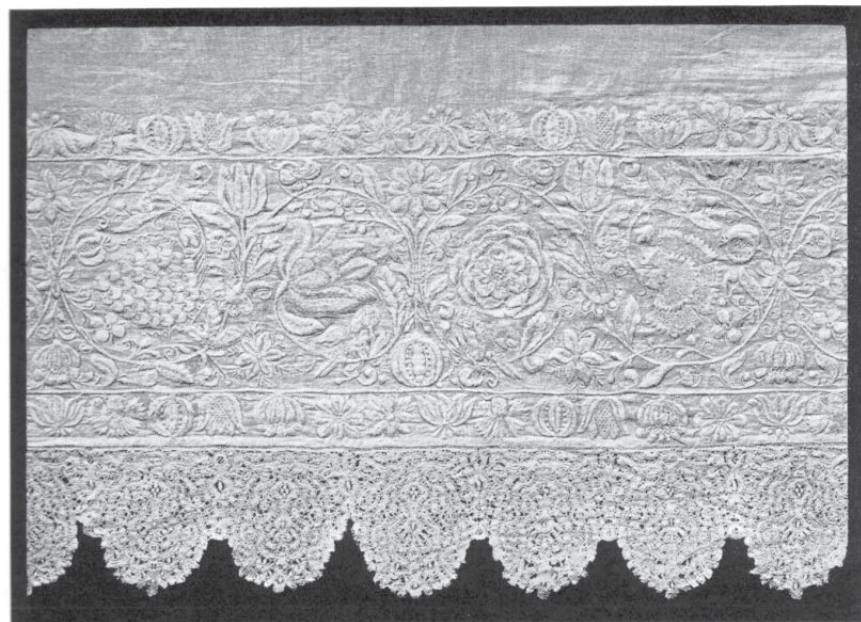
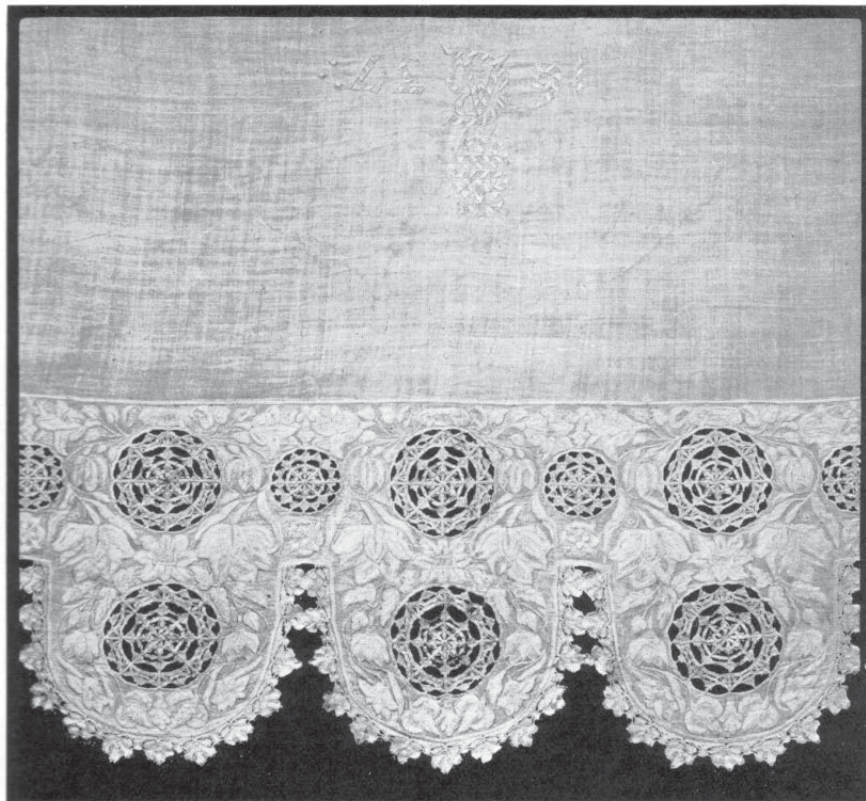
Det Danske Kunstindustrimuseum, Oktober 1911.

EMIL HANNOVER.

En Tøndersk Kniplingskræmmer's Randsel med Bærem, »Vindepind« og Alen til at sætte sammen af 3 Stykker. Den sidste betegnet: 1799.
Tilh. Museet paa Koldinghus.

FORBILLEDER: ITALIENSK-FLAMSKE

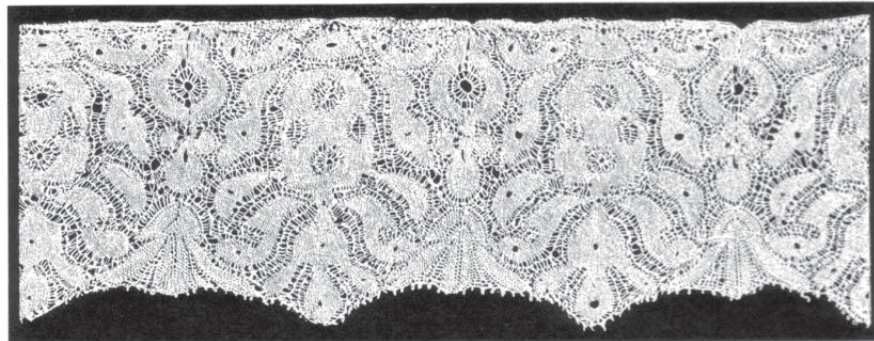

Tid: 1637 og ca. 1640.

FORBILLEDER: ITALIENSK-FLAMSKE

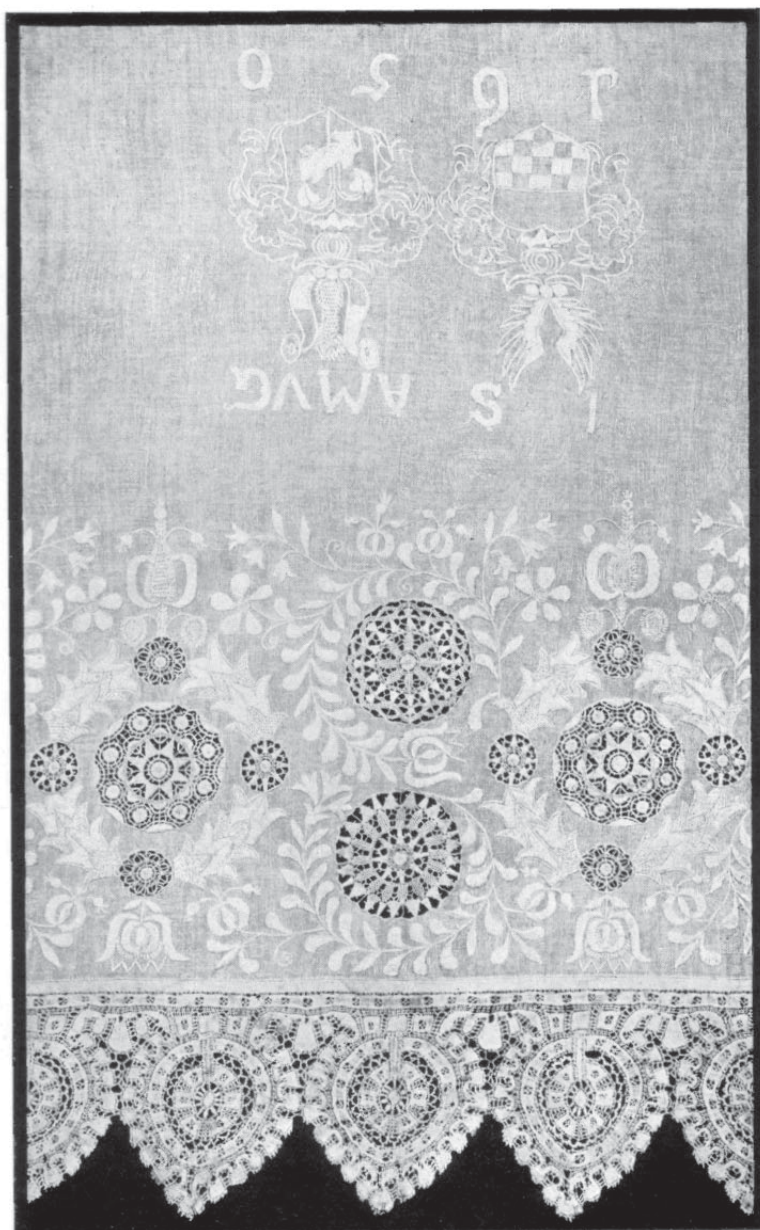

Ubekendt dansk Mandsporæt, ca. 1640, med Krave i samme Karakter som Kniplingen paa Christian IV's Hue.

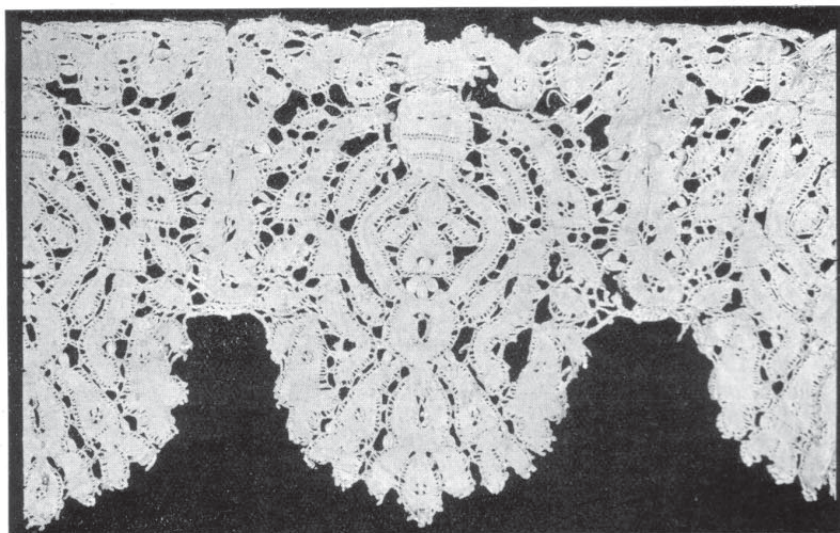
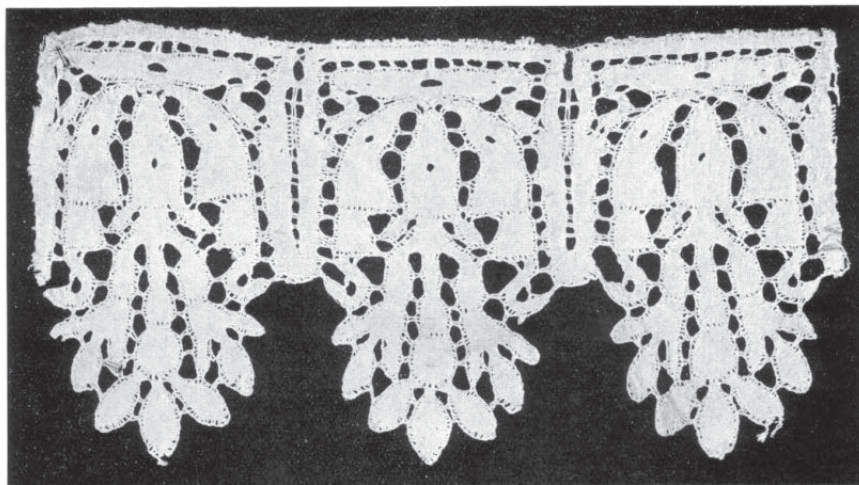
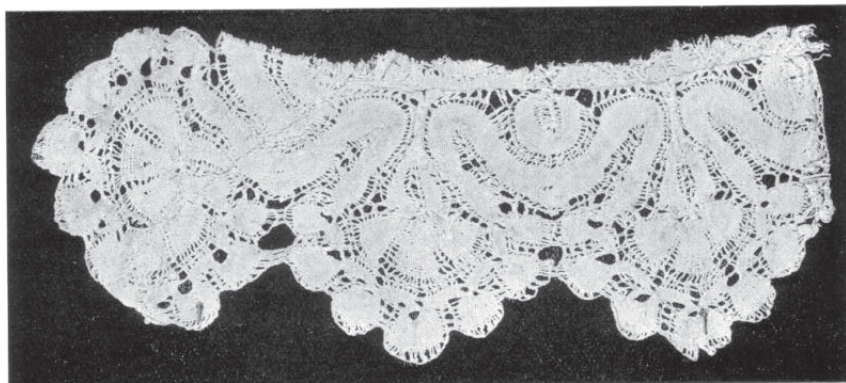
Tid: 17de Aarhundred's Midte.

FORBILLED: ITALIENSK-FLAMSK

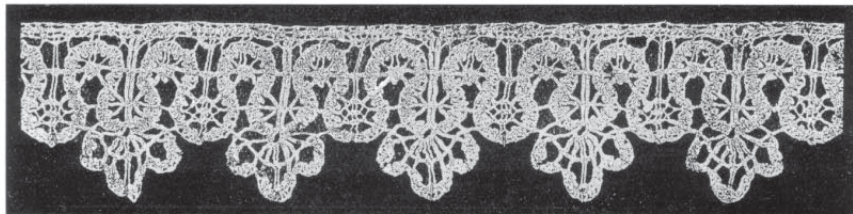
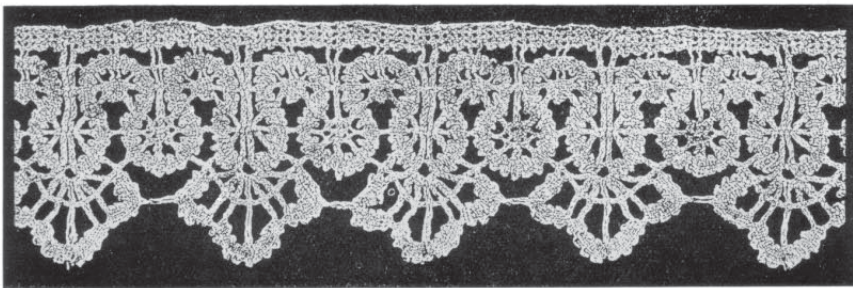
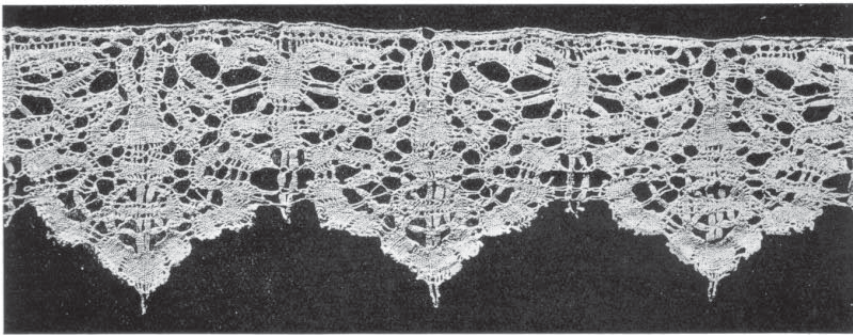
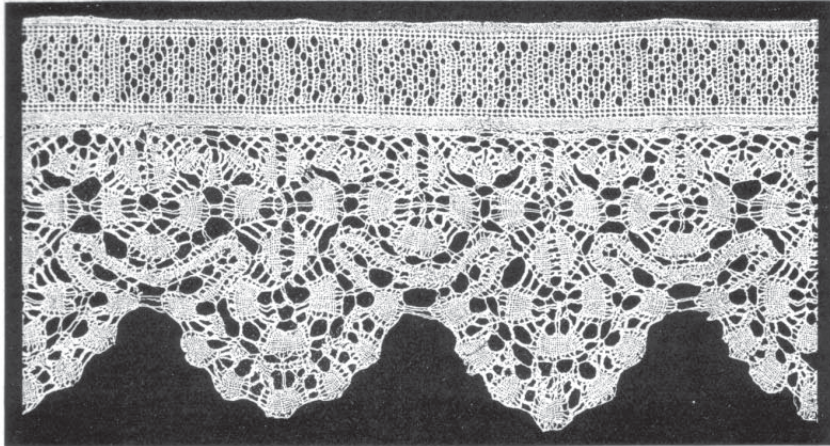
Tid: 1650.

FORBILLEDER: ITALIENSK-FLAMSKE

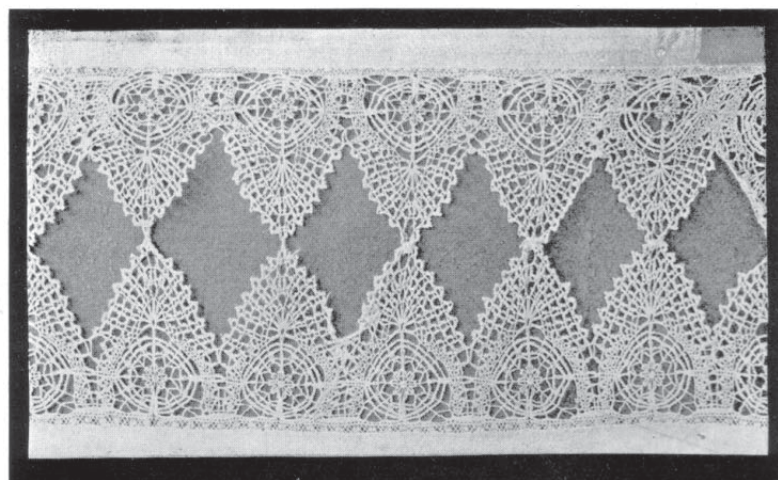
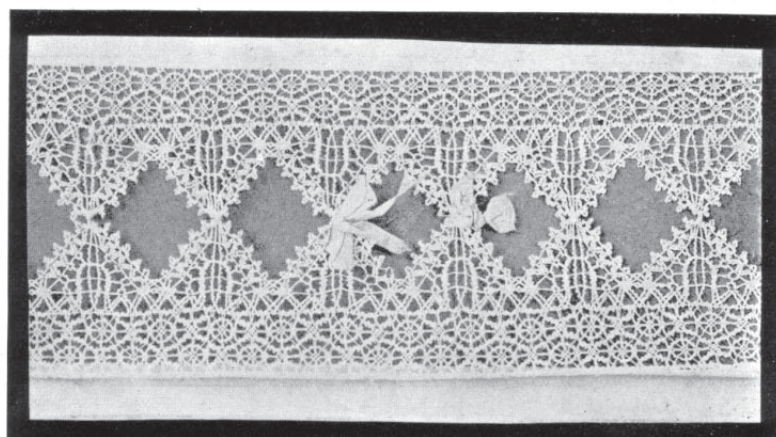
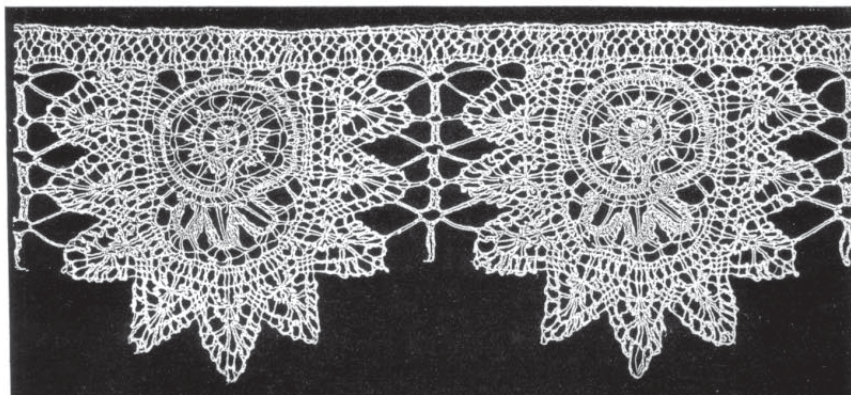
Tid: 17de Aarhundred.

FORBILLEDER: ITALIENSK-FLAMSK

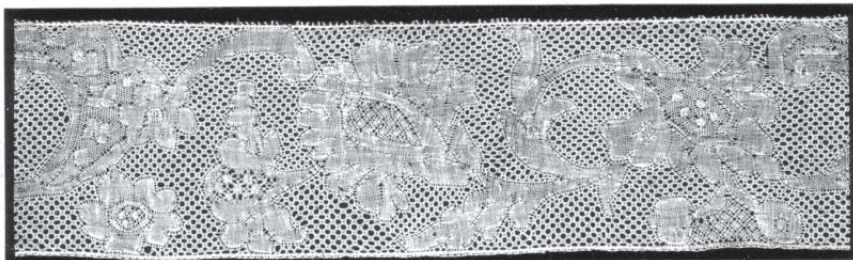
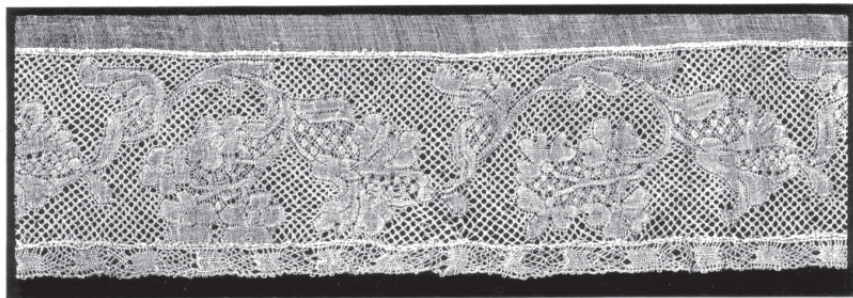
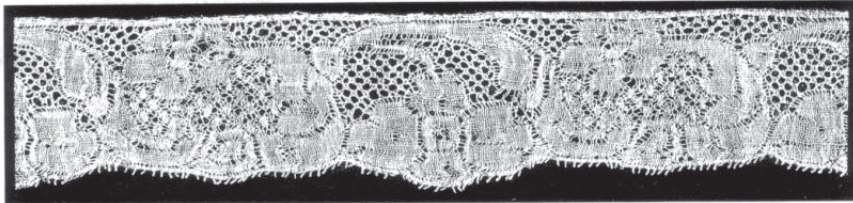
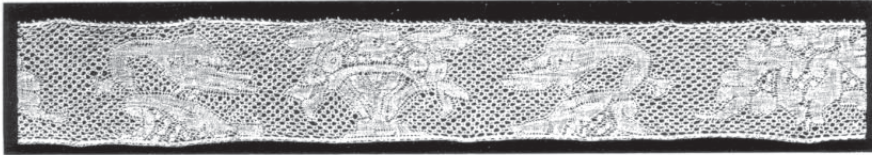
Tid: 17de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: ITALIENSKE

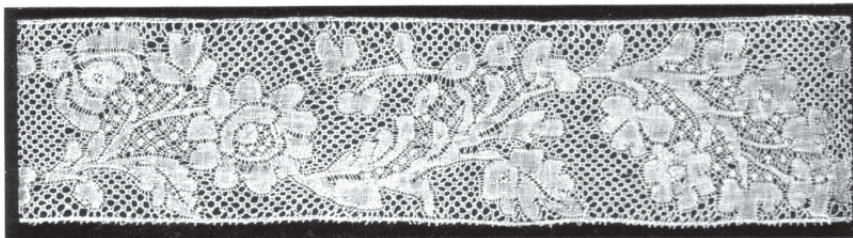
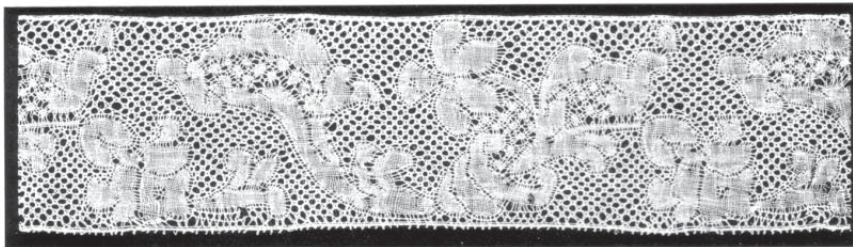
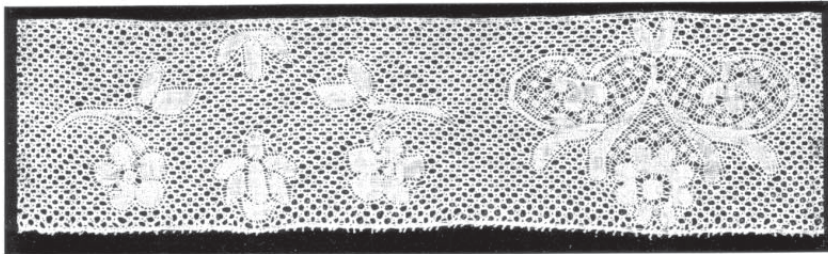
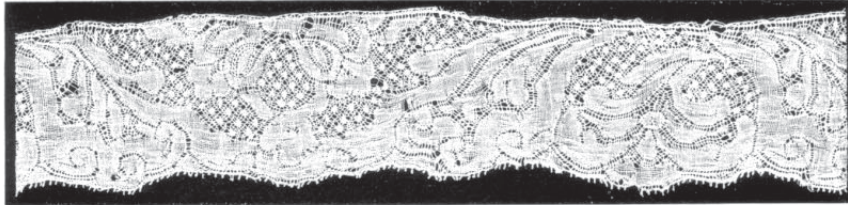
Tid: 17de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: FLAMSKE (BINCHE)

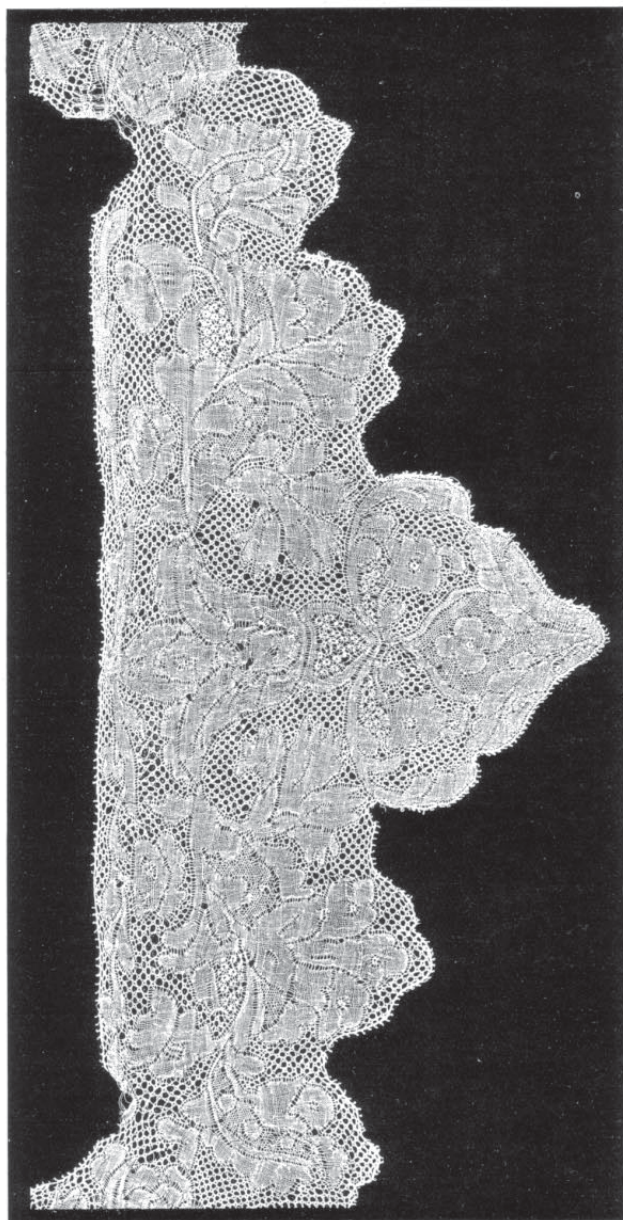
Tid: 18de Aarhundred.

FORBILLEDER: FLAMSKE (BINCHE)

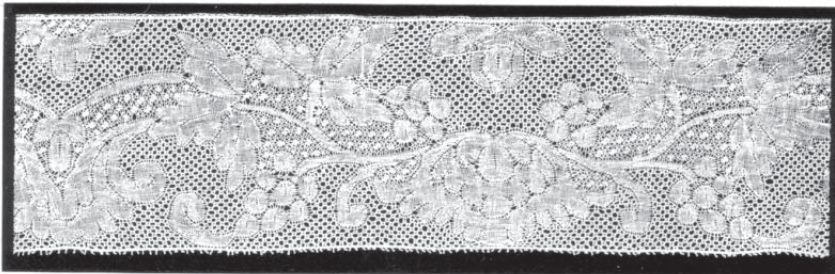
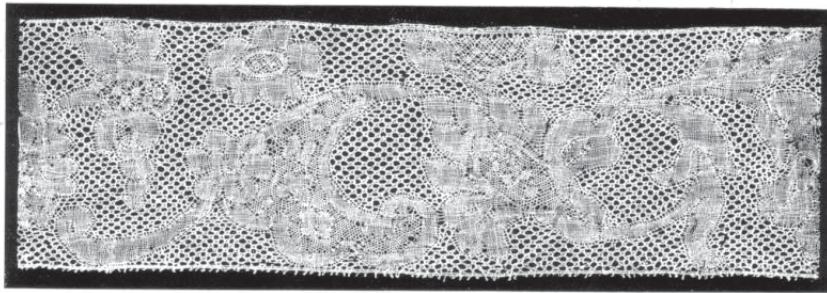
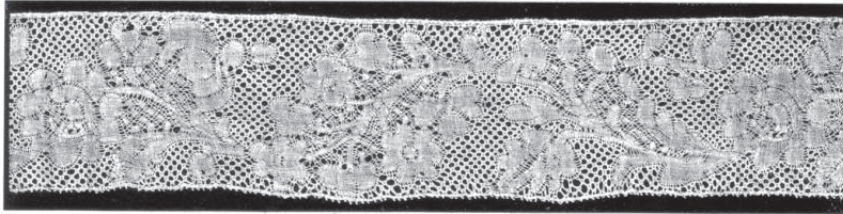
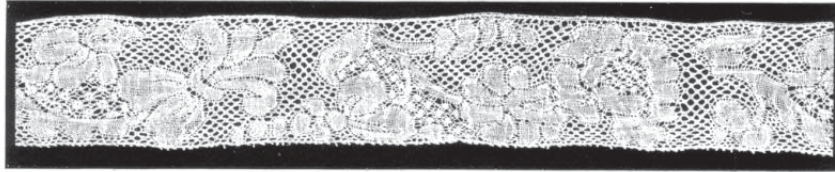
Tid: 18de Aarhundred.

FORBILLED: FLAMSK (BINCHE)

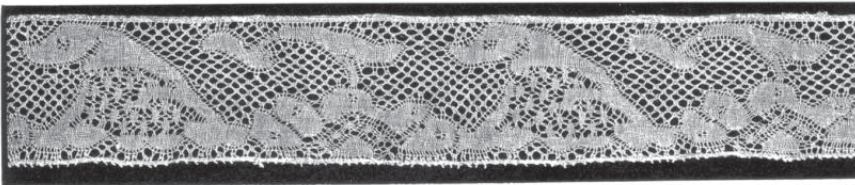
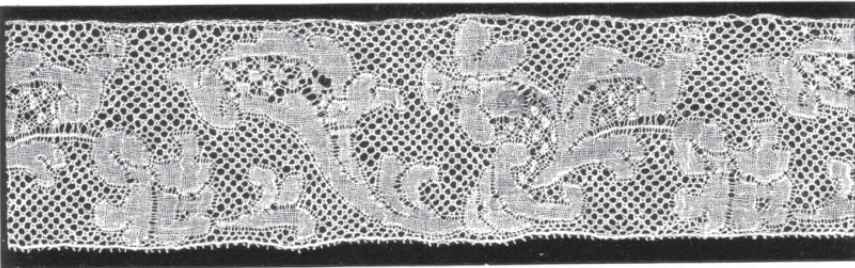
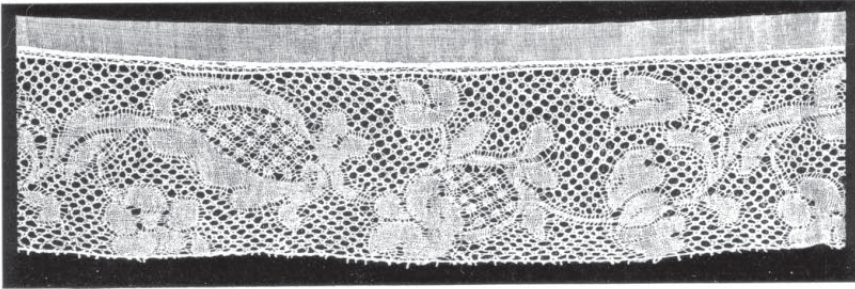
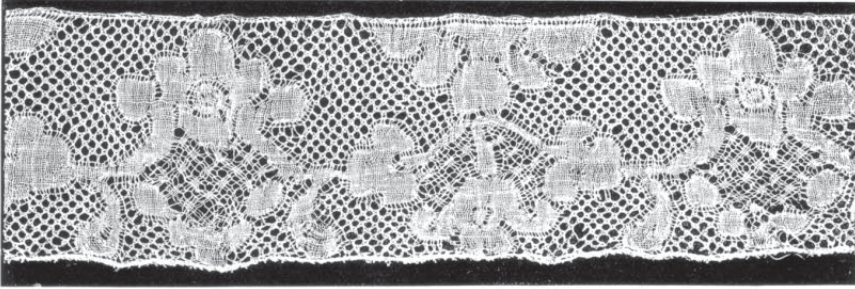
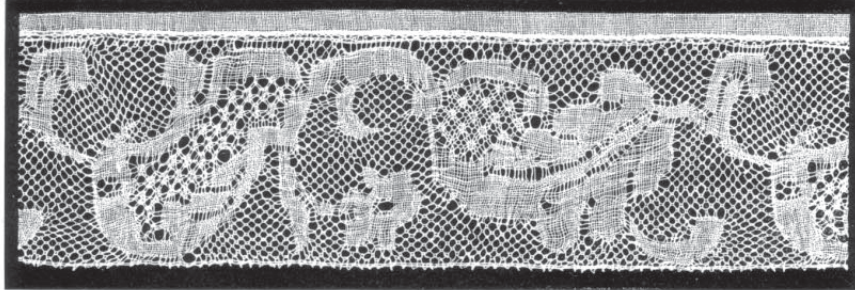
Tid: 18de Aarhundred.

FORBILLEDER: FLAMSKE (BINCHE)

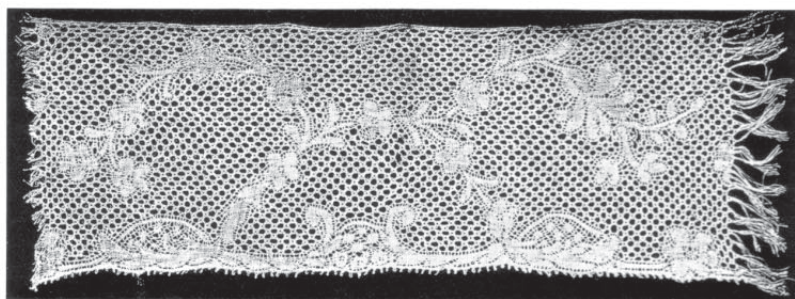
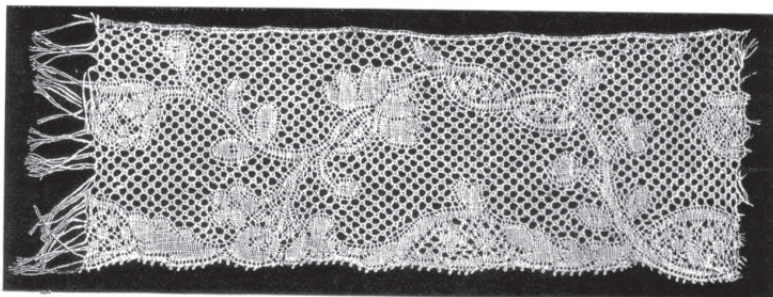
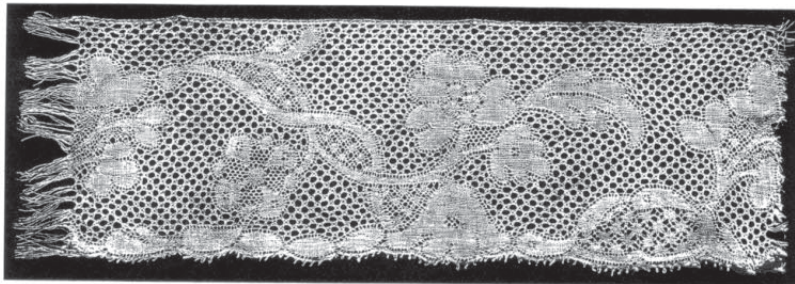
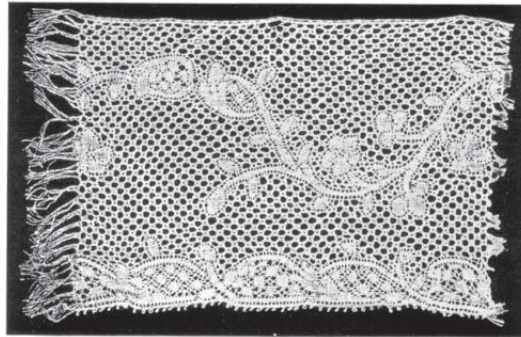
Tid: 18de Aarhundred.

FORBILLEDER: FLAMSKE (BINCHE)

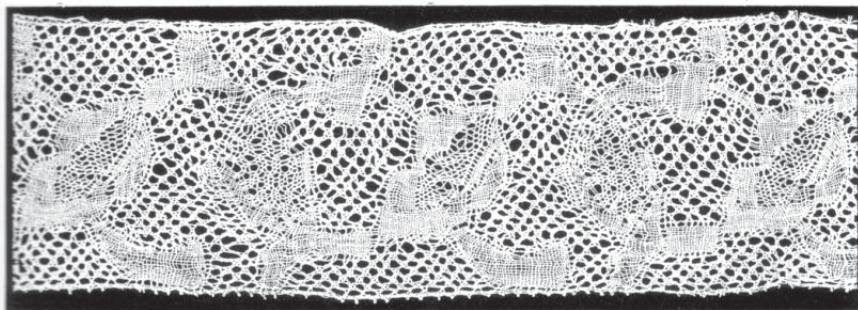
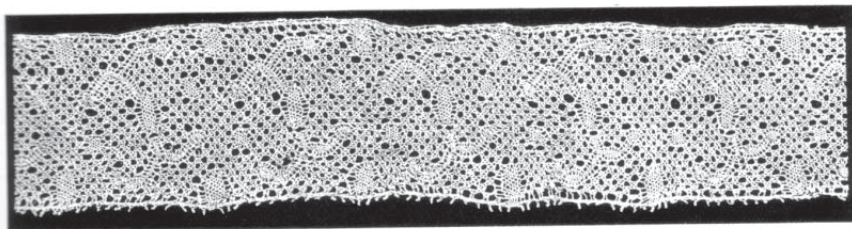
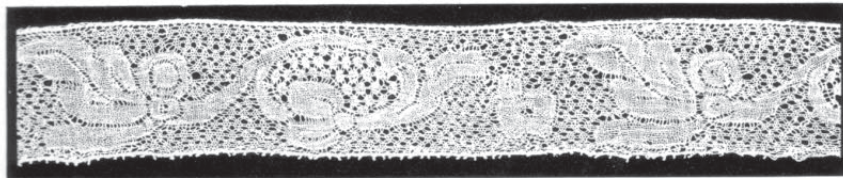
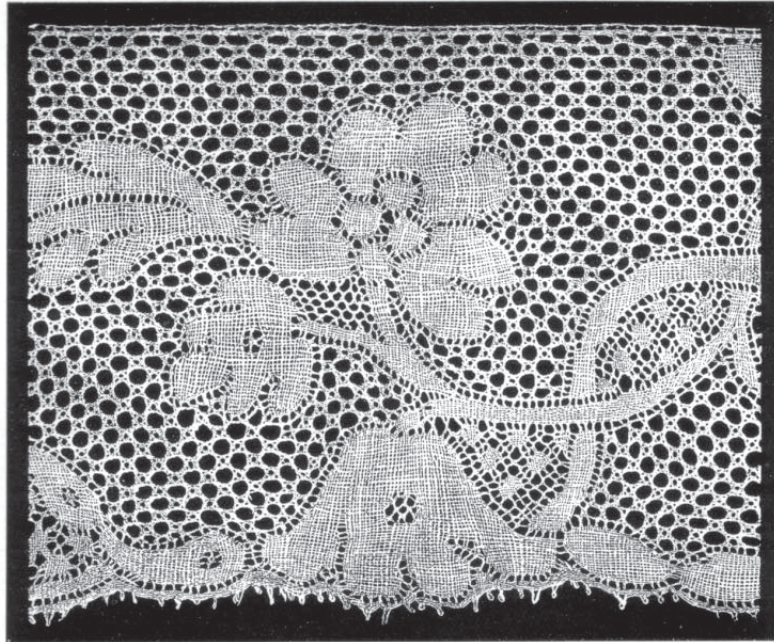
Tid: 18de Aarhundred.

FORBILLEDER: FLAMSKE

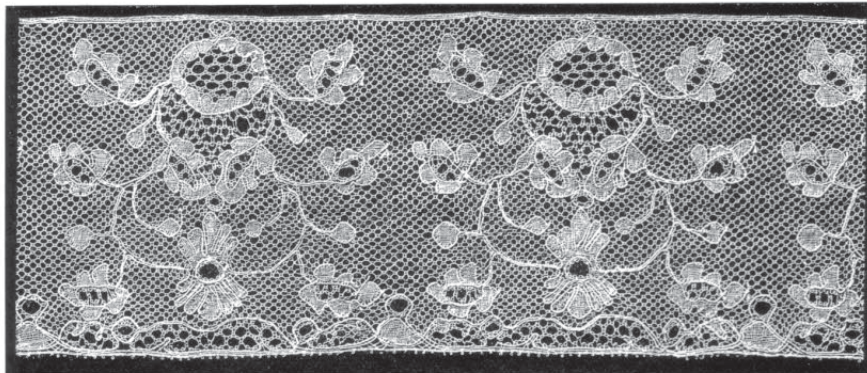
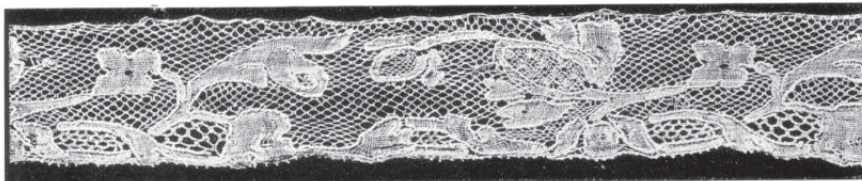
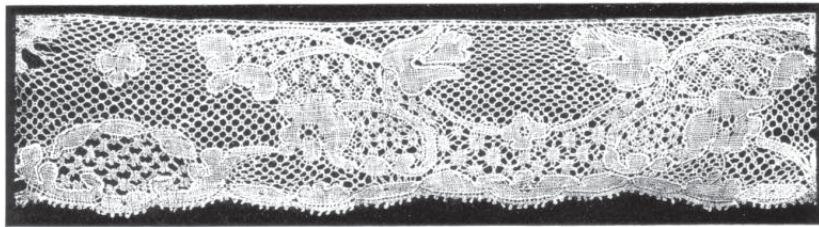
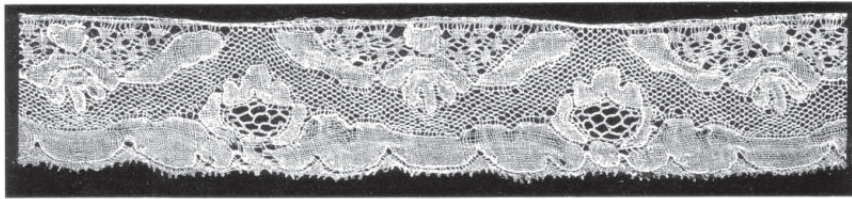
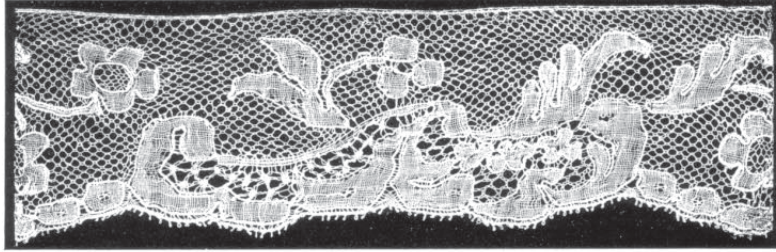
Tid: 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: FLAMSKE

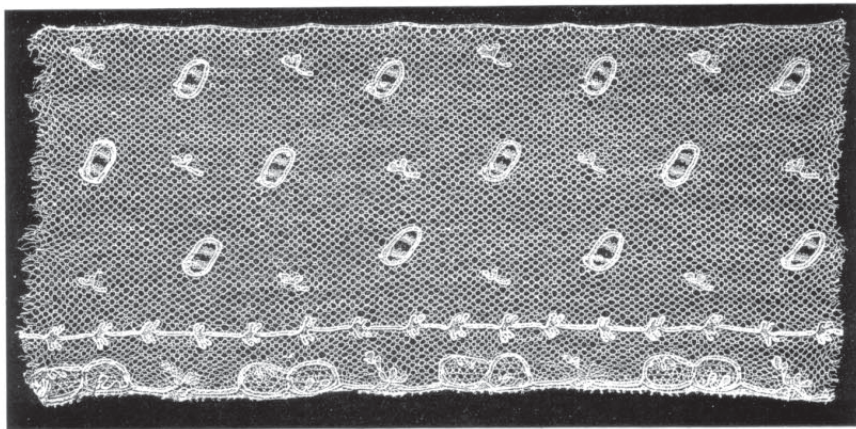
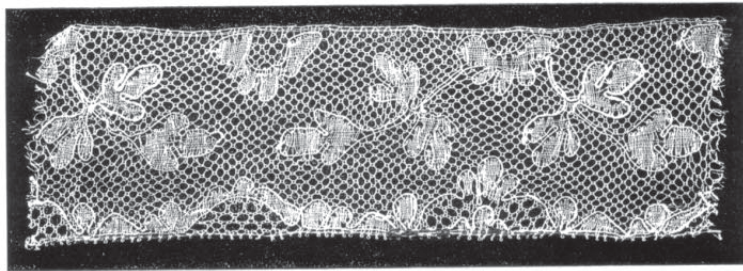
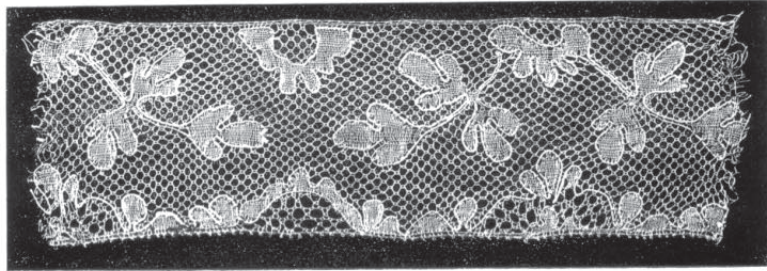
Tid : 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: FLAMSKE

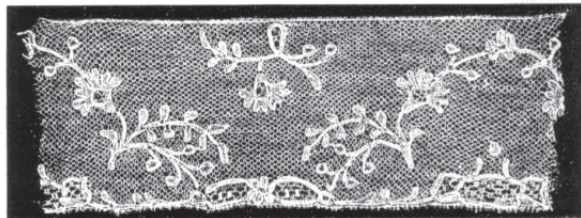
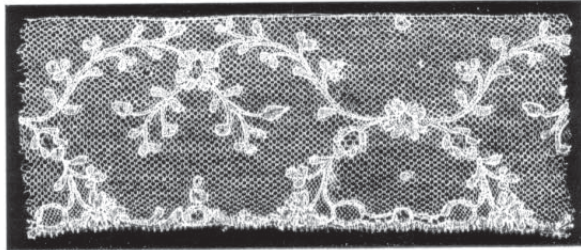
Tid: 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: FLAMSKE

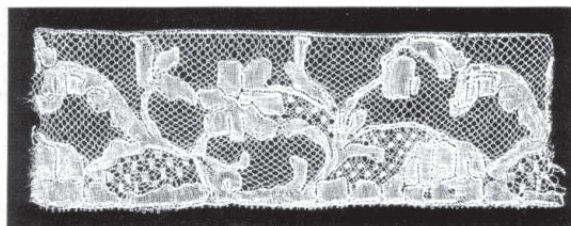
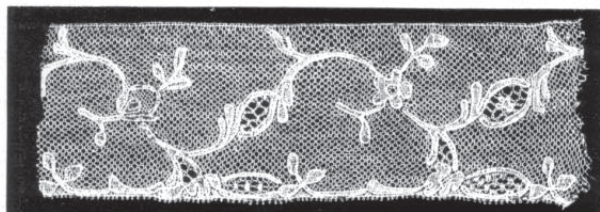
Tid: 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: FLAMSKE

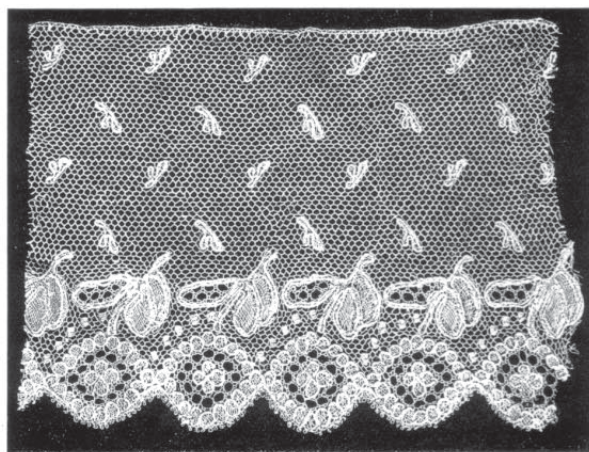
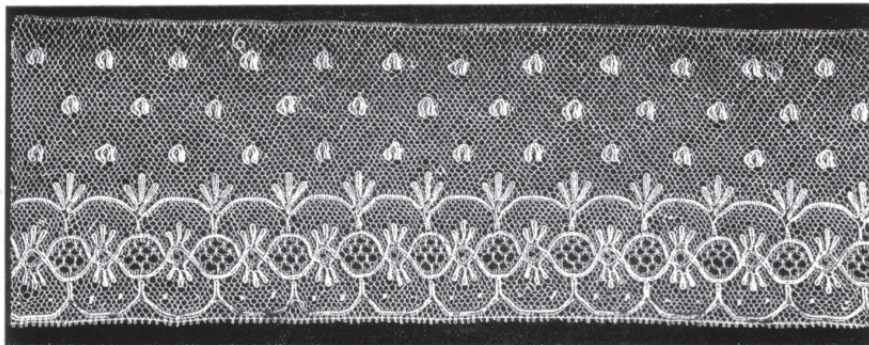
Tid: 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: FLAMSKE

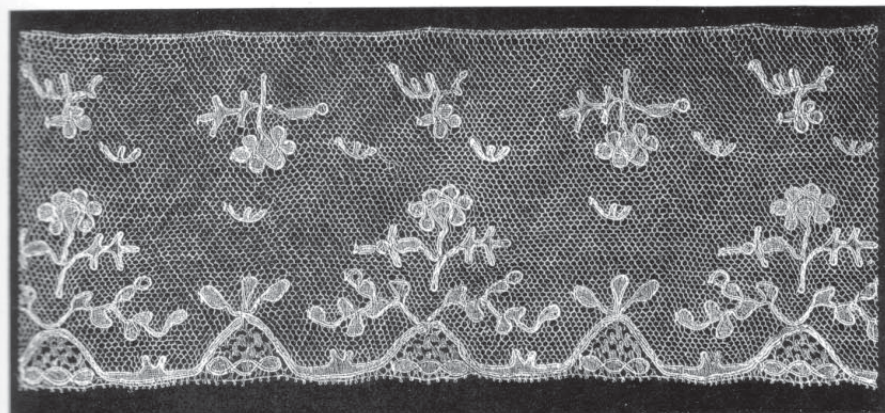
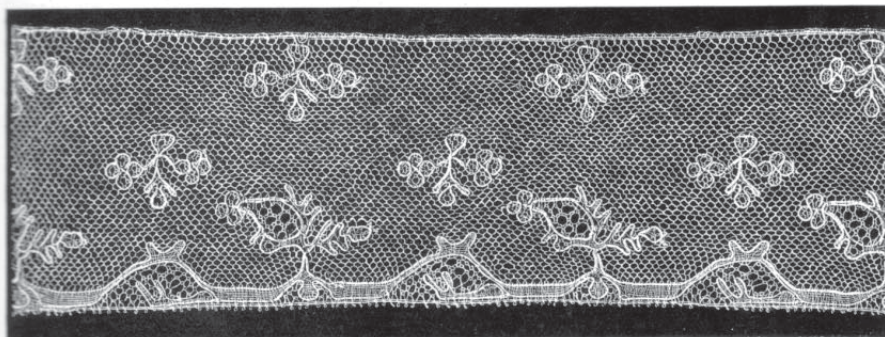
Tid: 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: ARRAS

Tid: 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: ARRAS

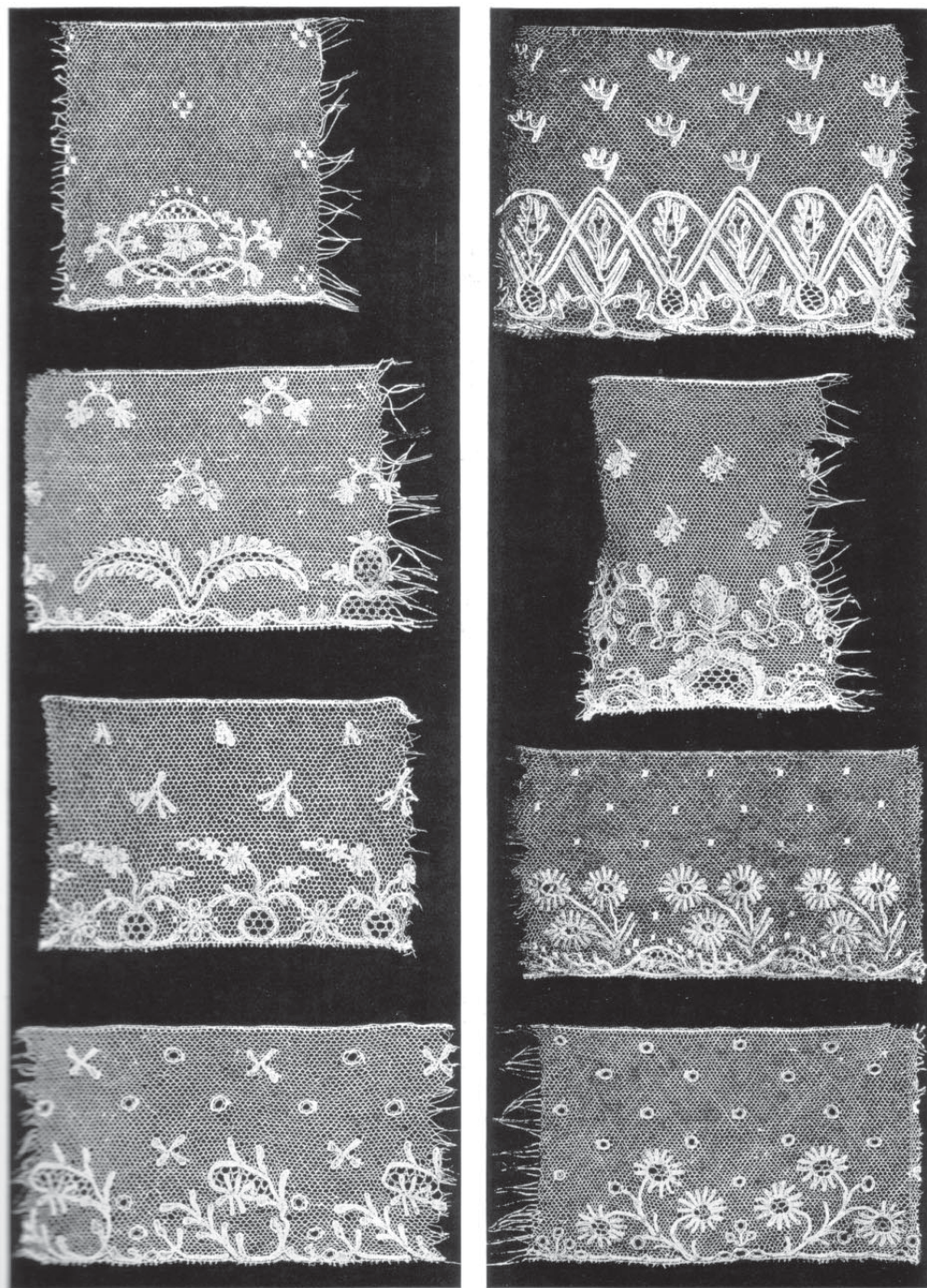
Tid: 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: ARRAS

Tid: 18de Aarhundreds Slutning.

FORBILLEDER: ARRAS

Tid: 18de Aarhundreds Slutning.